

Проф. др Миомир ДАШИЋ, члан ЦАНУ,
Подгорица

ЗНАЧАЈ НАУЧНОГ ДЈЕЛА ДИМИТРИЈА ВУЈОВИЋА У ИСТОРИОГРАФИЈИ О ЦРНОЈ ГОРИ

Поводом седамдесетогодишњице живота и више од четири деценије научног рада академика Димитрија-Дима Вујовића, Црногорска академија наука и умјетности одлучила је, на основу традиције и правила ЦАНУ о обиљежавању јубилеја својих чланова, да овај зборник, у знак признања и захвалности за успјешно стваралаштво и постигнуте резултате у историографији, посвети овом свом истакнутом члану. Овај осврт на научно дјело Д. Вујовића, прије свега, настаје из жеље да се обиљежи овај значајни јубилеј. Његов циљ је да, заједно са текстовима других аутора, научној и широкој културној јавности нешто потпуније представи цјелокупни стваралачки опус и лик овог неуморног научног посленика, који је већ три деценије један од водећих црногорских историчара, с угледом који није омеђен границом Црне Горе, па ни државном границом бивше социјалистичке Југославије.

Одмах ваља нагласити да је цјеловито представљање научног дјела Д. Вујовића деликатан посао из више разлога. Прије свега, тешкоћу причињава то што је његов историографски рад обиман, тематски разноврстан, идејно марксистички профилисан и, рекао бих, изузетно сложен и слојевит, у сталној кореспонденцији са другим хуманистичким наукама: политикологијом, социологијом, демографијом, статистиком, економском историјом, географијом, етнологијом, правом, етиком, социјалном психологијом и другим. Све то чини Вујовићево дјело комплексним, а то за историографско студирање тражи знатно више осмишљавања и времена и простора него што допушта пригодни циљ овога текста. Тешкоћу да судим о дјелу Д. Вујовића причињава ми и то што ме са њим дуже вријеме везује стручна и научна сара-

дња, најприје у Историјском институту Црне Горе, којим је он руководио двије деценије (1959—1978), а ја био његов спољни сарадник, у Друштву историчара Црне Горе и Савезу историчара Југославије, будући да смо обојица били и предједници ових стручних асоцијација, затим на Филозофском факултету у Никшићу и ЦАНУ, гдје смо били у прилици да остварујемо најприсније међусобне наставне и друге научне контакте. Та дугогодишња блискост, колико год била од значаја за међусобно лично упознавање и сагледавање научног рада и резултата, може бити од утицаја да емотивност и субјективност потисне ону нужну објективност без које наша наука не би била оно што јесте. Требало је, дакле, не само знања већ и храбрости и снаге да би се написао један овако замишљен текст. Колико сам у томе успио нека цијене колеге и будући историчари који ће се занимати писањем историје историографије Црне Горе, у којој ће Д. Вујовић, сигуран сам, заузети истакнуто мјесто. Јер, његово историографско дјело, будући да је дубоко заорало научну бразду, већ је постало незаобилазно у савременој црногорској историографији. Будућем писцу историје црногорске историографије, ако се буде служио компаративном методом, неће бити тешко да покаже да се овај наш историк храбро носио с временом и стрпљиво допуштао да честе (ако не и свакодневне) олује испуњавају његово духовно биће, да се у њему сударају и да га раздиру јаче него што је могао и замишљати када се запутио у тајне историјске науке.

Из биографије Димитрија Дима Вујовића јасно се запажа да је његова активност била вишеструка, али и то да у тој разноврсности влада складно јединство. У историјска збивања је улетио као ђак Цетињске гимназије са генерацијом која је била спремна, и то убрзо доказала, да „јуриша и на небо“ да би остварила друштво социјалне правде — социјализам. Стицај историјских прилика је учинио да је тај његов револуционарни идеал, остварен побједом у НОР-у, доживио слом послије четири и по деценије и да је и Вујовић тако постао изненадно одвојен од историје у коју је улетио с великом енергијом као многи из његове генерације. Тако су за њим остале двије епохе које он преживљава с много унутрашњег бола, али, за разлику од прије педесет година, ипак релативно мирно и мудро окренут и даље ведринама будућег времена.

Димо Вујовић, као интелектуалац, с једне стране, никада није оспоравао промјене, па ни оне радикалне; држао је до нових времена исто као и до прошлости коју проучава као научник. Но, с друге стране, он у име дневне политике и замишљене боље будућности није некритички одбацивао оно што је било позитивно у тој блиској прошлости и што би као ваљано морало остати као историјска тековина. Оптимизам, и у времену пуном горчине, карактерише животни став Д. Вујовића. С таквим оптимизмом и вјером у побједу прогреса он је изграђивао себе,

и као научника и као политичког радника, и утицао на образовање и васпитање својих студената и других који су били у прилици да слушају његову ријеч и савјет, са чврстим сазнањем да треба вјеровати у напредак као у основну покретачку снагу живота. У његовом животном ставу, и научном сагледавању, истраживању прошлости, увијек је било садржано увјерење да објективност може много да допринесе снажењу покретачких снага ка напретку. Зато је стрпљиво откривао научну истину и упорно се борио за отклањање слабости које угрожавају константне вриједности. Његово научно дјело на ријетко складан начин интегрисано је с позивом педагога пуног ведрине. Д. Вујовић је своју научничку каријеру испуњавао упоредо с наставничким позивом, најприје као наставник и директор Средње политичке школе у Цетињу, затим као професор Више педагошке школе у Цетињу и најзад као универзитетски професор (на Универзитету Црне Горе, гдје је и пензионисан). Према томе, у личности Д. Вујовића остварено је складно јединство: политичког радника, плодног научног ствараоца и писца, доброг организатора и руководиоца у научним пословима и запаженог педагога.

I

Рођен у Доброској Жупи (7. новембра 1922), Д. Вујовић је основну школу и гимназију завршио у Цетињу. Студирао је на Филозофском факултету у Београду, гдје је дипломирао на тему из националне историје новог вијека код познатог професора др Васа Чубриловића. Иако ванредни студент, био је запажен као човјек даровит за разумијевање историје од својих врских професора познате београдске историјске школе: др Георгија Острогорског, др Васа Чубриловића, др Јорја Тадића, др Михаила Динића, др Ивана Божића, и др. Докторирао је у Сарајеву (1961).

Д. Вујовић је био активан учесник у НОП-у. После је ослобођења земље отпочео је политичку каријеру као предсједник Среског народног одбора Цетиње, секретар Среског комитета КПЈ Цетиње, затим као предавач и директор Средње политичке школе Покрајинског комитета КПЈ Црне Горе у Цетињу. Неколико година био је директор и одговорни уредник издавачког предузећа „Народна књига“ и истовремено професор Више педагошке школе, а од 1959. до 1978. године и директор Историјског института Црне Горе, да би каријеру завршио као редовни професор и шеф Катедре за општу историју новог вијека на Филозофском факултету у Никшићу.

О Вујовићевој биографији опширније пише академик Владо Стругар, а ја се на њу осврћем из жеље да нагласим да су му у ослобођеној земљи нуђене одговорне функције и стављана у реалан изглед изазовна политичка каријера која би га водила

у врхове политичке и државне власти, каријера којој нијесу одољели многи интелектуалци из његове генерације. Он се, међутим, определио за даље учење, да би се посветио научном раду, што је било мукотрпније и с мање изгледа на животна уживања и могућности лагодног живота. Вријеме, тај најпоузданији судија, показало је да је Вујовић учинио најбољи могући избор, јер је у струци и науци остварио тако крупне резултате који су му донијели највиша и најзначајнија научна признања. О том свом опредјељењу за историјску науку, он ће једном приликом дати слједеће објашњење: „С обзиром на извјесне склоности и љубав према књизи, које сам понио још из предратних дана, мени је врло рано било јасно што хоћу. Наиме, ја сам последије рата продужио да се професионално бавим политиком — 1945. и 1946. године... али ја сам већ тада видио да моја будућност није у професионалном бављењу политиком, јер она спутава, ограничава личност, а ко ће да успије мора добро да води рачуна о томе што мисли онај који му је претпостављени и да му се прилагођава. Мене је привлачила сфера гдје могу више бити свој, а то је свијет књиге и науке. Зато сам одлучио да се томе посветим“ (Академик др Димитрије Димо Вујовић — гост Другог програма Радио-Београда, марта 1988).

Вујовићева одлучност, међутим, да се посвети књизи, учењу, писању и научноистраживачком раду није значила и кидање с политиком у коју је закорачио још као гимназијалац — припадник СКОЈ-а и КПЈ. Политици је дуго остао привржен, најприје као слушалац Више партијске школе ЦК КПЈ у Београду, коју је завршио 1946/47. године, продубивши љубав за „бављење историјом марксизма“, па све до почетка осамдесетих година, кад је престао да се ангажује у политичким организацијама и њиховим руководством. Знање стечено из марксистичке филозофије преносио је као предавач пет година на слушаоце Средње политичке школе, у којој је постао директор. У међувремену је завршио студиј историје и географије на Вишој педагошкој школи у Цетињу, стекавши стручно образовање које је касније проширио и употпунио на Филозофском факултету у Београду, завршивши студије са одличним успјехом као већ формиран интелектуалац. Истовремено је предавао марксизам и на Вишој педагошкој школи у Цетињу. Послије дипломирања, напустио је директорски положај у „Народној књизи“, који му, због оперативности и рјешавања свакодневних практичних задатака у издавачкој дјелатности, није омогућавао да се интензивно бави научноистраживачким радом, мада га је користио „пратећи интензивно књижевно стваралаштво код нас и у свијету“. Тек с избором за професора на Вишој педагошкој школи у Цетињу, онда јединој високошколској установи у Црној Гори, отворила су му се врата за шире историографско дјеловање. Од тада ће он постати велики ревностник у струци и историјској науци. Ипак,

најзначајнији период Вујовићевог научног рада биле су скоро двије деценије бављења руковођењем Историјским институтом и затим наставничким позивом на Универзитету Црне Горе, да би наставио у ЦАНУ.

II

За Вујовићево интелектуално и научно sazријевање и, наравно, стваралаштво од великог значаја били су његови студијски боравци у Паризу, гдје је, у неколико наврата, провео на истраживањима више од три године. У Паризу је истраживао историју веза и односа Црне Горе и Француске од почетка друге половине XIX вијека до краја Првог свјетског рата и непосредно последије њега. Радећи у богатим архивима и библиотекама, и читајући савремену историографску литературу, он је ту, у метрополи Француске, схватио да настаје једна сасвим нова историја која раскида са традиционалним учењем о историји као науци. Био је, ко ријетко који наш историчар, у прилици да слуша и предавања познатих француских историчара, који су се борили за нов приступ историјским истраживањима. У Паризу се упознао и са радovima гласовитих историчара *Лисјен Февра* (Lucien Febvre) и *Марка Блока* (Marc Bloch), оснивача часописа *Annales* (1929) према којем је и нова историографска школа названа „аналитичком“. (*Annales* су мијењали свој наслов: 1929—1941 — *Annales d'histoire economique et sociale*; 1945 — *Annales d'histoire sociale*. Од 1946. до данас часопис носи наслов: *Annales, Economies, Societes, Civilisations*). У посљедњих шест деценија овај је часопис постао најзначајнији и најпознатији историјски часопис у свијету. Из те „аналитичке“ историјске школе произашло је више генерација врских француских историчара, међу којима се посебно истакао Фернан Бродел (Fernand Braudel), доајен ове школе и организатор њених резултата од средине педесетих па до почетка осамдесетих година нашега вијека.

На Д. Вујовића нарочито су утицала дјела Пјера Ренувена (Pierre Renouvin) и Жан-Батисте Дирозела (Jean-Baptiste Duroselle) у којима се обрађује историја међународних односа, односно дипломатска историја. Нарочито је читао радове Ренувена, који су бројнији. Проучавао је нарочито његове и Дирозелове теоријско-методолошке текстове, посебно књигу *Увод у историју међународних односа* (*Interduction a l'histoire des relations internationales*), коју су ова два аутора заједнички написала. У овој књизи обрађени су фактори од утицаја на међународне односе, фактори које историчар приликом истраживања треба да стално има у виду. Наиме, по њиховим методолошким начелима ти фактори су подијељени у двије основне групе: а) суштинске, темељне, битне, „дубинске“ снаге (*Les forces profondes*) и б) државник (*L'hom-*

me d'état) и његов профил и дјеловање. Вујовића је привлачио научни приступ Пјера Ренувена, као аутора прве групе проблема, као битних за историјско истраживање и обраду, од географских фактора, демографских услова, економске снаге — конкуренције и конфликта, економске снаге — савеза, финансијских питања, националних осјећања, национализма и пацифистичких осјећања. Исто тако блиско му је и схватање Ж. Б. Дирозела, који истиче основна методолошка мјерила вредновања државника: личност државника, државни и национални интерес, утицај „дубинских снага“ на профил државника, утицај државника на темељне, „дубинске снаге“ друштва и државе, и најзад, одлуке државника.

Очигледно, дјело ових историчара је имало највише утицаја на Д. Вујовића у обради тема из дипломатске историје Црне Горе, па и осталих радова које је написао у посљедњих четврт вијека. (С обзиром на интересантност и темељитост теоријско-методолошких проблема ових француских историчара, Д. Вујовић је отпочео и превод њихове књиге на српскохрватски, али заокупљен другим научним пројектима тај посао је, на жалост, одложио; несумњиво је штета што се та значајна студија није појавила у нас).

Д. Вујовић је од Дирозела усвојио битно начело: „Историчар није колекционар чињеница. Његов задатак је да стварност учини разумљивом“. Више пута у Вујовићевим текстовима ова порука се истиче као битно начело за приступ обради историје.

Д. Вујовић је, дакле, имао привилегију да се изворно, у самом Паризу, упозна и историјски образује читајући радове историчара школе *Анала*, школе која припада подручју структурализма, школе доста блиске марксистичком схватању историје које је он већ био прихватио. Наиме, Вујовићу је постало сасвим блиско структурално схватање историје, које је одбацивало традиционалну историју која се темељила на позитивистичкој и неокантовској историографској традицији. Поимање историје историчара структуралиста значило је одбацивање традиционалног ерудицијско-генетичког приступа и тражење излаза „из супротности између стерилних, површних описа догађаја и произвољних филозофских схема у ослонцу на друштвене знаности“. У темељивачи *Анала* су од почетка заступали неопходност приближавања двију категорија истраживача — историчара који примјењују „старе провјерене методе“ на документе из прошлости и оних који се посвећују истраживањима друштвених и економских појава и феномена. Вујовићеву пажњу привлачио је и Фернан Бродел, који је даље разрадио и допунио гледишта својих претходника, посветивши више бриге сарадњи историјске науке са другим друштвеним наукама, прије свега са економијом и социологијом.

Чињеница да се Д. Вујовић ближе упознао са суштином историјских погледа „аналиста“, који су тражили чврсто повези-

вање историје са осталим друштвеним наукама и који су осмишљавали и нове димензије категоријама историје: *времена и простора* и истраживање, у првом реду, *човјека у друштву* који мијења простор на којем живи — била је, свакако, од утицаја на усвајање не само методолошких начела „аналитичке“ школе него и на даље изграђивање и неких његових марксистичких концепција тумачења прошлости Црне Горе и Југославије. Тако је мање-више из свих Вујовићевих радова уочљиво да његово „марксистичко схватање хуманизираног простора“ има много заједничког са схватањем хуманизираног простора како га виде историчари аналисти, тј. за њега је у историјском истраживачком фокусу човјек који својом праксом и улогом у производњи, која чини друштвену базу, мијења и своју природу и друштвену средину и, наравно, самог себе. Тај приступ, рекао бих, прожима историографско дјело Д. Вујовића. Његови резултати показују да је он тај приступ примјењивао како у истраживању типичних појава на простору Црне Горе па и ван њених граница, тако и у обради питања од локалног, регионалног значаја. Д. Вујовић (да ли само по угледу на „аналисте“) одбацује било какве традиционалне, па чак и идеолошке схеме; настоји да формулише своје опште погледе, ставове о историјским збивањима и кретањима, првенствено на темељу конкретних истраживања која обухватају разне секторе и аспекте друштвеног живота. Отуда у његовим радовима није доминантна политичка историја, већ он њу тумачи у најтјешњој вези с економском, војном, културном, историјом државе и права, географијом, етнологијом, обичајима, а донекле и са социјалном психологијом и етнопсихологијом.

Укратко: Д. Вујовић се у Паризу упознао са једном великом историјском школом која је тражила (и налазила) путеве тјешњег сусрета историје с друштвеним наукама и која је успијевала да тај сусрет и остварује, школом која је организовала нова подручја истраживања, којима су се раније, углавном, бавили социолози и економисти, и то на сасвим други начин. Читајући литературу историчара „аналитичке“ школе и слушајући предавања појединих историчара на Сорбони, могао се увјерити да се традиционални садржаји историјске науке (политика, политичке институције, дјелатност истакнутих личности, идеје, право, обичаји) постепено замјењују новим подручјима истраживања друштвеног живота: материјалном производњом, економским растом, предузећима, социјалном мобилношћу у привреди и породици, техничким и економским аспектима културе, историјом науке и религије, психологијом народа односно колективним менталитетом — дакле, свим аспектима друштва у прошлости који се могу назрети из богате материјалне основе савременог друштва, па, разумије се, и из могућих садржаја истраживања друштвених наука. Све га је то увјеравало да су ком-

паративна и структурална метода у историјском истраживању неопходне и да имају посебно значење у остваривању историјске истине у тоталитету. Тај генетичко-структурални приступ истраживању прошлости, Д. Вујовић је, као марксист, могао прихватити много лакше од других црногорских и југословенских послеријатних историчара, који нијесу напуштали, или не бар тако лако, традиционалне садржаје и већ изграђене методе истраживања прошлости.

Овај осврт на интелектуално сазријевање и образовање Д. Вујовића учинио сам из разлога да покажем да није било случајно што је он постао један од водећих историчара у Црној Гори и истакнуто име у југословенској историографији уопште, у посљедње три деценије.

III

Д. Вујовић је рано ушао у публицистички друштвени и јавни политички живот Црне Горе и током првих десет послеријатних година био запажен, у првом реду као писац чланака и текстова из „марксистичке филозофије“ и историје Комунистичке партије Југославије и радничког покрета у Црној Гори, као и неким мањим прилозима из историје НОБ-а. Ти радови показују да је он у почетку више интересовања испољавао „за теорију марксизма-лењинизма и књижевности“ (*Марксизам-лењинизам о улози идеја у развоју друштва*, Историјски записи, Цетиње, 1950, књ. V, 1, стр. 1—22; 4—6, стр. 145—167; *Одраз борбе против Информбироа у нашој књижевности* — Стварање, Цетиње, V/1950, 1—2, стр. 43—55; *Његошево дјело и наша Народноослободилачка борба*. — Стварање, VI/1951, 5—6, стр. 300—306, и други), него за историју којом ће се касније бавити.

Он сам о том периоду свог публицистичког рада каже: „Ја сам у почетку више показивао интересовања за историју марксизма, филозофију и књижевност, што је било продужење оног предратног интересовања, и преко њих ја сам се почео интересовати за конкретна научна истраживања у области историје. Наиме, мене је интересовало како то изгледа када се општетеоријске поставке историјског материјализма примијене на конкретна истраживања, па сам у тој свјетлости почео да се интересујем међународним и нашим радничким и комунистичким покретом. Али, мене је одмах привукла чињеница да та наука, историја, пружа могућности да човек открива непознато и да непосредно види конкретне резултате тих открића. Дакле, да се бавим историјском науком више ме је подстакла радозналост за интелектуалне могућности које пружа бављење овом науком, него сами интерес за прошлост Црне Горе. Осим тога ја и једна млађа група интелектуалаца изашлих из револуције, сматрали смо да не-

ки старији историчари не тумаче марксистички прошлост Црне Горе, а ми смо жељели афирмацију марксизма и у тој области, па ме је привлачио тај изазов. Али и фактор интереса за историју Црне Горе није био без утицаја, јер смо ми знали мало о историји нашег радничког и комунистичког покрета, и, природна је била моја жеља да упознајем и откривам прошлост покрета коме и ја припадам“ (Гост Другог програма Радио-Београда, март 1988).

Дакле, као што сам свједочи, Д. Вујовића је да се бави историјском науком определијелила „радозналост за интелектуалне могућности које пружа бављење овом науком“, али, чини се, више његова амбиција да са својом револуционарном генерацијом изврши „марксистички преврат“ и у области историјске науке и покаже како „неки старији историчари не тумаче марксистички прошлост Црне Горе“, већ да остају по страни историје њеног друштва. То идејно опредјељење да општетеоријске „поставке историјског материјализма“ примјени на конкретна истраживања историјских појава и догађаја отпочео је обрадом појединих тема из историје радничког и комунистичког покрета Црне Горе и Југославије, с амбицијом да покаже оно непознато из сегмента прошлости покрета коме је свим својим бићем припадао. То што су свега неколико година послје Другог свјетског рата на Цетињу формиране прве научне и културне установе — Историјски институт Црне Горе (1948), књижевни часопис „Стварање“ (1946) као мјесечник, затим обновљен предратни историјски часопис *Записи* (са проширеним називом *Историјски записи*) (1948), који је имао задатак „да на основу вјерне историјске грађе осветли прошлост црногорског народа и његову вјековну ослободилачку борбу“, и оформљене неке школске и друге институције — све су то биле погодне околности, и од утицаја, да се Д. Вујовић посвети студијама историје и бављењу научним радом. Часописи су омогућили и више и чешће објављивање написаног. Зато је то био период када је Вујовић доста писао, и то на различите теме, почев од оних из марксистичке филозофије, теорије Комунистичке партије, актуелне политике, па до књижевних и историјских.

Као што је већ речено, први историографски радови Д. Вујовића односе се на теме из историје нашег радничког и комунистичког покрета („Црногорац“ о *Париској комуни*, ИЗ, књ. сIII, 4—12/1952, стр. 302—308; *Првомајске демонстрације у Ријеци Црнојевића 1919. године*, Историјски гласник, Београд, 1957, стр. 53—60; *Радничке и партијске организације у Црној Гори 1918—1919*, Хисторијски преглед, Загреб, 1959, 3, стр. 201—224; *Октобарска револуција и црногорска емиграција*, ИЗ, XII/1959, књ. XV, 1, стр. 51—70; *Један извјештај ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију из 1935. године*, ИЗ, XII/1959, књ. XV, 1, стр. 235—251 и неки други) и носе печат владајуће

идеологије прве деценије друге, социјалистичке Југославије. Ти су радови настајали углавном у вријеме када аутор још није био довршио студије историје и испекао „занат“ историчара. Њих одликује полетан стил и страст „младог марксистичког интелектуалца“, коме је било много стало до идентификовања и афирмације историјских догађаја и појава и њиховог идеолошког процјењивања и оцјењивања, револуционарног покрета коме је припадао.

Била је то она фаза Вујовићевог више публицистичког него историографског рада која се одвијала упоредо с његовим студијем историјских наука на Филозофском факултету у Београду, куда је отишао, иако млад, као већ „формиран човјек и у многоме формиран интелектуалац“ — како сам каже.

Вујовићеви први историографски радови свједоче да је њихов аутор већ био под снажним утицајем марксистичке теорије и да је улазио у тајне историјске струке и прије него што је довршио студије на универзитетском нивоу, гдје је стекао завидно стручно и методолошко образовање које ће му омогућити да се касније квалификовано бави историјском науком. О значају образовања стеченог на Београдском универзитету Вујовић каже: „Тај студиј је лијепо употпунио моје већ стечено знање из марксизма, филозофије и књижевности, или, ако хоћете, обратно: то знање из марксизма, филозофије и књижевности је лијепо употпунило моје студије из историје“.

Д. Вујовић у својим првим историографским радовима не даје само опис догађаја оним хронолошким редом како су се збили, већ настоји да проникне у њихове узроке и да у њима сагледа дијалектичко јединство догађаја, структуре и друштвеног развоја уопште. Он је и у тој почетној фази свог стручног и научног рада био свјестан чињеница да историчар не преба да буде прости хроничар, већ — да би био комплетан научник — мора поћи даље од описа историјског догађаја, или само описивања појединих сегмената одређеног историјског процеса. С окончањем универзитетских студија, знањем и искуством стеченим на првим студијским боравцима у Француској, гдје се упознао с теоријско-методолошким концепцијама „аналитичке школе“, он је стекао увјерење да историчар научник испуњава свој задатак тек онда када се у свом истраживачком раду користи потпуним знањем о историјској појави, догађају.

Дакле, иако експозицију тих првих Вујовићевих историографских резултата не одликује ова строга научна критичност према предмету истраживања коју ће он примјењивати касније, то не значи да ти резултати немају историографску вриједност. Јер, они, ти радови, прије свега, говоре не само о времену свога настанка него и о сазријевању аутора као историчара који је од почетка свог историографског рада настојао да се еманципује од традиционалног историјског схватања простог описивања и тумачења прошлости. Више на основу општег историјског и мето-

долошког поступка него на основу уважавања устаљених начела и метода научне критике традиционалне историографије, Вујовића, у првој деценији историографског рада, историјска чињеница, догађај, занима у склопу цјелине историјског развоја. Но, иако настали дјелимично прије него што је довршио универзитетско образовање и прије него што је успио да се упозна са суштином француске историјске „аналитичке“ школе, ти Вујовићеви први историографски радови о просторно и временски ближим и непосредним проблемима и темама идеолошког предзнака, у крајњој линији свједоче и о томе колико је историчарева експозиција уопште у зависности од нивоа његовог општег образовања, упућености у струку, од личне интелектуалне способности и стваралачких могућности да истражује и осмишљава историјске информације до којих долази.

Вујовићеви историографски радови све до почетка шездесетих година свједоче и о доста скромном наслеђу црногорске научне историографије. Но, и као такви ти текстови ће остати записани у историји историографије о Црној Гори као незаобилазно свједочење о томе како је историјска наука ишла напријед и како се одвајала од наслијеђене концепције истраживања историје, односно како су чињени покушаји да се она отргне од традиционалног ерудицијско-генетичког приступа у историји.

IV

Димитрије Вујовић се запутио у тајне историјске науке а да није имао неких виднијих узора у црногорској историографији. Истина, школујући се за историчара научио је, као и многи други, да у историјској науци ништа не може замјенити истину и да је услов научног напретка у томе да се усавршавањем научног метода што поузданије дође до историјске истине. На први поглед, изгледа да је то било једноставно остварити. Али то схватање историје својим садржајем није једноставно преточити у метод, и то из више разлога.

Пажљивији увид у стање црногорске историографије све до послије Другог свјетског рата открива чињеницу да се у њој сувише споро напредовало, не само због тога што је постојала нека велика приврженост претходним резултатима историографије и њеним методама, већ више због тога што значајнијих претходних научних узора у овој науци и није било. Јер, и поред тога што је прошлост Црне Горе одавно заокупљала пажњу њених најумнијих људи, мудрих државника-писаца, почев од владике Василија Петровића, митрополита Петра I и Петра II Његоша, па до краља Николе, посљедњег владара из династије Петровића, као и других интелектуалних посленика и стваралаца, па и шире јавности уопште, затим разних извањаца и стра-

наца који су писали о историји ове земље и њеног народа — историјска наука све до последице Другог свјетског рата, односно до нашег доба, није успјела да се потпуно еманципује од романтизма и наслага предања, рекао бих, неизбежних митова који су испуњавали садржаје ранијих историографских радова о Црној Гори. То што се о прошлости Црне Горе доста писало у последња два вијека, с једне стране, даје аргументацију за тврдњу да историјска наука има коријене дубље од свих других друштвених наука у Црној Гори. Али, с друге стране, критичка историографска мисао се на црногорском тлу дуго и споро пробијала, није имала оних узлазних линија којих је, на примјер, имала историографија Србије, мада им је прошлост знатним дијелом била заједничка или у најтјешњој међусобној вези. Зато ваља утврдити фазе у развоју црногорске историографије и разлоге њеног заостајања.

О историји црногорске историографије мало је писано у нас.* Овим се цјеловито готово нико није посебно бавио. Но, они историчари који су се, више узредно, у оквиру неких других тема, допицали проблема наше историографије, прије свега оних теоријско-методолошке природе, међу којима је и аутор ових редова, дошли су до сазнања да је историографија Црне Горе у свом развоју имала три изразита периода, три основна ступња: (1) преднаучни, (2) ступањ историјске критике и историцизма (или ерудицијско-генетичке историографије) и (3) ступањ разрјешавања каузалности (узрочности) историјског развоја (социолошка историографија).

С обзиром на њихов значај, ја ћу се на објашњењу ових периода задржати само толико да бих показао њихове основне карактеристике и на мјесто које припада дјелу Д. Вујовића у нашој историографији уопште.

Први период црногорске историографије, који у свему одговара преднаучном ступњу у развоју историографије уопште, чине историографски радови настали прије и у вријеме конституисања, развитка и дјеловања самосталне црногорске државе и

* Проблематика црногорске историографије у новије вријеме третирана је у заједничком реферату академика Дима Вујовића и Влада Стругара, проф. др Миомира Дашића и др Јована Бојовића — О развоју и проблемима историјске науке у Црној Гори (у Зборнику радова: Стање и улога науке у Црној Гори, Титоград, 1986, стр. 199—212); затим у реферату Димитрија Дима Вујовића — Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе (у Зборнику ЦАНУ): Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде, Титоград, 1987, стр. 85—126; Миомира Дашића — Неки проблеми и специфичности историографске обраде прошлости сјеверне Црне Горе (у истом Зборнику ЦАНУ, стр. 127—160); Мијушка Шибалића, О неким питањима историографије црногорско-херцеговачких племена с посебним освртом на Пиву и Дробњак (стр. 167—179); проф. др Драгоја Живковића, Прилог питању развоја црногорске историографије, стр. 181—199 и др., (у истом Зборнику) и неким другим радовима.

све до губитка њене независности (аустроугарском окупацијом) почетком 1916. године, а можда ову границу ваља помјерити до историјског чина — њеног уједињења са Србијом и одмах затим уласка у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца (1. децембра 1918). Главна одлика тог периода, који се може означити и као појединачни ступањ историографије или субјективна историографија, јесте у томе што су писци (и домаћи и странци) углавном некритички преузимали историјско предање, затим преписивали или исписивали писане историјске изворе и из њих хронолошки ређали податке повезујући их својим често некритичким коментарима. Док је преднаучни ступањ у неким страним историографијама био доминантан до краја XVIII вијека, да би првих деценија XIX вијека почео да ишчезава пред научним методом откривања и утврђивања историјске истине, на нашем тлу — због специфичности политичких, друштвених, економских, културних и других (не)прилика — остала је доминантна читав вијек више. Основни правац историографији Црне Горе тог релативно дугог периода давала је династија Петровића, најприје у лицу владика а затим и световних владара. Почетак те условно речено „дворске“, односно „владарске“ историографије означава историјско-политички спис владике Василије Петровића *Историја о Црној Гори* (1754. године издата у Москви), а затим и кратка Историја Црне Горе митрополита Петра I, политички литерарни радови митрополита Петра II, и, на крају, политички и мемоарски списи краља Николе Петровића. Но, црногорски владари, веома умни и мудри државници, нијесу били и једини писци историјских радова о Црној Гори. Они су инспирисали и повјеравали писање историје Црне Горе школованим изваљцима и домаћим историчарима (није потребно да их овдје истичемо, јер су стручној јавности познати). И странци су се интересовали за прошлост ове мале земље (почев од Виале, Кокела, К. Петковића, Павла Аполоновича Ровинског и др.), и њеног виталног народа који је с пушком и својом снажном мишицом, много више него дипломатским средствима и методама, био принуђен да осваја слободу у борби против туђина, у првом реду против Турака.

О историји Црне Горе мање-више сви су — како они из куће Петровића, тако и домаћи или извањци и странци — писали на сличан начин: хронолошки и без критичности ређали су податке из богатог народног предања и релативно малог броја тада доступних писаних докумената, превише су држали до усмених предања која су до њих долазила, често их не провјеравајући ни онда када је о појединим догађајима и личностима било и писаних трагова у савременим изворима.

Ријечју на овом ступњу развоја црногорске историографије дуго је доминирала романтичарска концепција о историји. Писци историјских радова све до краја XIX вијека, а неки и касније, нијесу много држали до критичког приступа у тумачењу прошлости Црне Горе. У њиховим радовима је углавном глори-

фикована политичка историја Црне Горе. Али од времена када је Иларион Руварац, као представник ерудицијско-генетичког правца у српској историографији — у својим полемичким расправама критички непоштедно, рекао бих, чак и претјерано ригорозно, извршио обрачун с романтичарским погледима на прошлост Црне Горе и српског народа уопште — и остали историчари су настојали да утврде научна начела, односно методолошке принципе на основу којих би се систематично истраживала изворна грађа и писала историја ове земље и њеног слободарског народа. Тако скоро све до појаве Марка Драговића — првог црногорског школованог историчара, који је систематичније отпочео да сакупља и објављује писане историјске изворе — у црногорској историографији није ни постојала критика извора (за историју Црне Горе). Зато се може рећи да је црногорска историографија, а знатним дијелом и остала историографија о Црној Гори, све до првих деценија нашега вијека била више нека врста књижевности и да је имала, прије свега практични значај поуке.

Као и у европској историографији — готово од зачетка на преднаучном ступњу и црногорска историографија је по свом садржају и исказу била наративна и прагматично-поучна (хуманистичка) историографија. И у једној и у другој при описивању историјских догађаја и појава није се поклањала пажња истраживању узрока и дубљем сагледавању улоге историјских личности; аутори историографских радова, описујући историјске појаве, нијесу се трудили да критички улазе у суштину друштвеног живота, па су зато изостајали аналитички судови и научне оцјене о историјским појавама и процесима. Наративној (дескриптивној) историографији дуго су основни тон давали црногорски владари, који су, на срећу Црне Горе, били и веома образовани и мислећи људи, успјешни државници, а поједини од њих и истакнути политички мислиоци и стратеzi, изразито даровити литерарни ствараоци (митрополити Петар I и Петар II Његош, па и краљ Никола). Та историографија, углавном, почела је о разним политичким и војним догађајима и личностима, одговарајући, углавном, на једино и основно питање: Шта се догодило?

И у наративној и у прагматично-поучној историографији (у црногорској историографији тешко је између њих повући границу) основно је било за историчара-приповједача да задовољи човекову радозналост за сегментима прошлости (појединим догађајима и личностима) и да својим описима догађаја, прије свега, сачува потомству успомену, историјско памћење на истакнуту личност. Стога су први историографи, како Црногорци тако и изванци, односно странци, пишући о историји Црне Горе, осим реченог, имали за циљ да опишу не само догађаје и заслужне личности него и дјеловање институција које су те личности ства-

рале (на примјер: Црногорско-приморску митрополију као значајан дио Српске православне цркве, коједине манастире, племенске скупове и мјеста, Сенат и друге државне установе и сл.). Прагматична концепција у црногорској историографији се тијесно преплитала са наративном. Јер, наративно описивање историјских догађаја и личности увијек је требало да да (и давало је) и понеку историјску поуку. Тако се писало све до првих деценија нашега столећа.

Наративна (приповједна) историографија нарочито се очувала у неколико посебних врста публикација (у календарима, алманасима, краћим хронолошким прегледима историјских збивања итд., као и у разним локалним „историјама“ и „хроникама“ и другим претежно дескриптивно фактографским ауторским дјелима), чак, и неким у којима се обрађују догађаји и појаве из новије историје Црне Горе. Дакле, слично као и у европској историографији, од времена Хуманизма и Ренесансе до краја XVIII вијека, тако и у црногорској историографији значајно мјесто су имале и наративна и прагматична (поучна) историја, што је било од утицаја на формирање историјске свијести Црногораца.

Према схватањима историчара прагматичке концепције, основно је било да историја послужи за политичку дјелатност владара и државних установа, да подстиче патриотизам, морал, па и религиозност читалаца, њихових савременика. Таква историја играла је значајну улогу код Црногораца, снажно је дјеловала и на буђење народне свијести. Из тих разлога она се, ипак, није могла задовољити само хронолошким ређањем догађаја и приповиједањем о њима, већ су њени историчари (прагматичари) ишли и корак даље: настојали су да продру и у људске намјере и открију мотивациону свјесну људску дјелатност. Али колико је то остваривано у црногорској историографији до почетка нашега вијека — тема је за себе. Оно што још треба истаћи, када је ријеч о прагматичкој историографији о Црној Гори, јесте чињеница да се она одржала, као и наративна, све до данас, иако је у међувремену преовладала тежња за сазнањем цјелине историје, дакле она је на различитим степенима историографског развоја само добијала различите садржајне облике. Тако прагматична историја у ово наше вријеме постоји као оправдање идеологије и новостворених митова одређених друштвених група, политичких партија, одређених друштвених система, па чак и ради афирмације свакодневне политике. Јер, од историографије, не само црногорске него уопште, тражило се да буде тенденциозна и да даје резултате који су партијни, да буде пристрасна сагласно свом одређеном друштвеном ангажовању. Умјесто строге научности, од историографије се тражило да учествује у политичким борбама, мада је тиме порицана њена научност.

Да се у развоју црногорске историографије тако дуго одрже облици наративне и поучне историографије, међусобно се пре-

плићући, била је, разумије се, од утицаја и друштвено-економска и културно-просвјетна неразвијеност Црне Горе, а у првом реду недостатак школованих историчара који би били у стању да превазиђу ограничености ове врсте историографије, да се супротставе наметању усмјеравања, служењу ужим интересима било историјских личности било идеологијама. Дуго усмјерена искључиво на подручје политичке историје, црногорска историографија није успјевала да прихвати методолошке постулате засноване на херменеутици историцизма, односно критичког историографског смјера по коме је сама срж историчаревог истраживања и стваралачког поступка уживљавање у некадашње вријеме да би се оно разумјело и реално протумачило. Без школованих историчара, разумије се, није могло бити ослобађења од устаљених заблуда, нити тежњи за ширим захватањем и дубљим проучавањем свих врста извора о прошлости Црне Горе. Стога се релативно касно у црногорској историографији приступило критичком разматрању изворне грађе, критички романтичарских концепција и ширим захватањима и времена и простора, за цјеловитијим схватањем значења чињеница стварности, за тачнијим сазнањем, па према томе и за обухватнијим историографским резултатима.

Други период у развоју црногорске историографије временски се поклапа са положајем Црне Горе у Краљевини Југославији (1918—1941). Овај период историографије, углавном, карактерише ступањ историјске критике и историцизма, или генетичке историографије. Ријеч је о времену кад је и у црногорској историографији преовладао (позитивистички) научни метод, посебно у презентацији њене политичке историје. Историјска мисао се у овом краткотрајном, али за историјску науку у Црној Гори значајном, периоду окреће према прошлости с тенденцијом да у њој идентификује и утврди не само чињенице стварности, минулих времена, него и да, по угледу на научно утемељенију историографију других, укаже и на историјске законитости. Основни смјер таквом раду историчара, рекао бих, *ерудицијског смјера*, који је у културно развијеним земљама већ одавно био пронашао и усавршио метод и техничке поступке за утврђивање појединих чињеница, стварали су историчари окупљени око часописа *Записи* (прва серија 1927—1933). Управо обновљени *Записи* (друга серија 1935—1941), који су, као орган Цетињског историјског друштва, редовно излазили у мјесечним свескама, дали су највећи допринос развоју ерудицијско-генетичкој историографији Црне Горе. Зато се може рећи да *Записи* представљају најзначајнију културну и научну појаву у историји науке у Црној Гори.

Записи, које је покренула и уређивала (у првој серији 1927—1933) група цетињских професора — Радосав Меденица, Видо

Латковић, Милан Вукићевић и Илија Зорић — које је предводио као одговорни уредник Душан Вуксан, иначе, истакнути просвјетни и научни посленик, од првог броја (изашао 1. јула 1927), окупљали су црногорску стваралачку интелигенцију, нарочито ону која се интересовала историјским и књижевним темама и проблемима. Од посебног значаја је било то што је овај часопис почео са знатно више интересовања, а рекао бих и научне систематичности, да проучава поједина раздобља прошлости Црне Горе, окупљајући на сарадњу научнике и историчаре, етнологе, правнике и друге стручњаке, не само оне који су стално живјели и радили у Црној Гори већ и оне ван њених граница. То је учинило да Записи већ првих година излажења стекну завидан научни, књижевни и општекултурни реноме не само у Црној Гори него и у Краљевини Југославији. У тој првој серији Записи су објавили на стотине историјских, књижевних и других текстова културолошке садржине. Ипак, теме из политичке и културне историје биле су доминантне на страницама овог часописа. Са све више историјске грађе, коју су објављивали из броја у број, Записи су, „по сили прилика и по жељи оснивача и уредника“ углавном, постајали историјски часопис. У њима су сарађивали готово сви црногорски историчари од пера, а било је и угледних имена историјске науке и из осталих културних центара Краљевине Југославије. (О овоме опширније видјети у мом чланку „Историјски записи — темељ црногорске историографије“, Југословенски историјски часопис, 3—4/1977, стр. 155—184. Тамо сам навео и главније изворе и литературу о Записима и Историјским записима).

Уредништво Записа је сасвим свјесно настојало да се, прије свега објављивањем историјске изворне грађе, створе почетни услови како би се с више научног система пришло проучавању историје Црне Горе и у томе постигли што крупнији резултати. Но, уредништво је, очигледно, прецјењивало улогу Записа у овом погледу, јер је до тада публикована грађа била сувише скромна да би се на основу ње могле написати љубимније научне расправе, студије и монографије. За такав комплекснији научни подухват требало је ипак припремити и објективне и субјективне услове, у првом реду стручно добро образоване историчаре, Осим тога, ни Д. Вуксан, као уредник Записа који је, узгред да кажем, највише и писао из прошлости Црне Горе и који је припремао изворе за штампање, а ни остали чланови уредништва, чини се, нијесу узимали у обзир да је за комплексније изучавање сложенијих тема било потребно организовати и проучавање грађе и са других југословенских простора: Дубровачког и Задарског архива, београдских и других архива, затим остварити увид у грађу иностраних фондова, па и других извора сазнања. Но, та претјерана амбиција уредништва Записа изражавала је степен схватања оновременог стања у историографији Црне

Горе, чији су резултати били доста скромни и у изразитом застојању за резултатима европске историјске науке.

Али, без обзира на превиђање неких битних категорија и чињеница неопходних за потпуније и комплексније изучавање прошлости Црне Горе, Записи су, прије свега, објављивањем изворних докумената а и других текстова, створили темељ за студиозније и дубље проучавање историјских токова у Црној Гори, њеног политичког развитка, за сагледавање улоге њених друштвених и државних институција и осталих установа од значаја за изградњу црногорске државе, за истраживање њеног друштва, привреде, културе, улоге државника и других водећих и значајних личности Црне Горе уопште. Зато се може без оградe тврдити да су Записи постали окосница црногорске научне историографије.

Записи су, под уредништвом Душана Вуксана, а затим школованог историчара Риста Драгићевића — од јула 1927. до априла 1941. године, (са прекидом од маја 1933— до 1. јануара 1935), штампани у 146 мјесечних и двомјесечних свесака са 9.280 страна — публиковали највише непознате, новооткривене историјске грађе, прије свега грађе из фондова Цетињског архива. Осим тога, у овом часопису објављен је и знатан број мањих студија, чланака, расправа и разних других прилога, углавном, писаних на основу изворне документације. Захваљујући Записима, и превасходно упорном и марљивом раду њихових уредника Д. Вуксана и Р. Драгићевића, иначе добрих познавалаца ондашњих несређених архивских фондова, сачувано је у посљедњем моменту доста докумената који су због закопавања од 1915—1920. године били толико оштећени од влаге, да се нијесу могли даље успјешно чувати у оригиналу. И, управо то је био најзначајнији подухват реализован у међуратним Записима.

Данас, са ове временске дистанце, без претјеривања се може рећи да су цетињски Записи представљали најкрупнију научну и општекултурну појаву у међуратној културној историји Црне Горе. Ни једно гласило, како стручно тако и књижевно, прије тога, и све до војног слома Краљевине Југославије у априлу 1941 године, није ни приближно извршило тако снажан утицај на развој научне, па и књижевне мисли у Црној Гори. Захваљујући и окупању најученијих историчара и других научних посленика из области хуманистичких наука и књижевности, на страницама овог часописа сабрано је толико изворне грађе да је она постала национално благо од огромне вриједности, незаобилазан извор не само за историчаре него и за социологе, правнике, етнографе и друге научнике историји сродних дисциплина. Странице Записа садрже и доста историјских, правноисторијских, етнографских и других студија, расправа и прилога који освјетљавају из разних углова гледања на поједина питања, догађаје, појаве и раздобља од битног значаја за разумијевање

и стварање цјеловите историјске слике о прошлости Црне Горе и њене културне баштине, њеног српског етноса и духовног бића. У овом гласилу је почела да се његује и научна критика, без које нема узлета у науци. Црногорска историографска мисао међуратног раздобља, не само на страницама Записа већ и у разним другим издањима и објављеним радовима, иако је настајала под доста неповољним материјалним и културним условима и без неког утемељенијег духовног наслеђа, представљала је значајан научни искорак у односу на историографску мисао претходног периода.

Оновремена историјска научна мисао у Црној Гори у теоријском и методолошком схватању историје (као друштвеног развоја), међутим, није излазила из оквира ерудицијско-генетичког смјера који се у европској историографији, био афирмисао још у XIX вијеку. Историчари на теме из историје Црне Горе, као уосталом и сви други историчари ерудицијског смјера, ипак, нијесу залазили у дубље објашњавање откривених и утврђених чињеница, мада су поједини од њих, проучавајући конкретне догађаје и историјске појаве, настојали и да открију извјесне законитости. Највећи домет ерудицијског смјера у историографији Црне Горе међуратног раздобља представљала је *генетичка историографија*, која је настојала да анализом извора, прије свега, „на основу здравог разума“, одговори на основно питање: Како је и зашто настао поједини историјски догађај, појава и чињеница? Већ самим тим што су историчари-генетичари постављали ово питање и покушавали да на њега одговарају задовољавали су основни научни захтјев историјске науке. Раније, међутим, важније је било да се описује: Шта се десило. Зато се може рећи да је генетичка историографија успјела, углавном, да истражи историју Црне Горе из заграда књижевности и усменог народног предања и да је усмјери на научни колосијек. А то је био велики напредак у развоју црногорске историографије.

Јер, ерудицијско-генетички смјер — осим проналаска и усавршавања техничких поступака за утврђивање појединачних историјских чињилаца — заступао је и методолошки захтјев, принцип да је важно да се истражи и настанак историјских чињеница, њихова генеза и њихов ток кретања, као и да се те чињенице међусобно повежу у строгом и конкретном реду. Тај ерудицијско-генетички смјер, који се данас често назива традиционалном историјом, знатно је допринио да су истраживачи прошлости Црне Горе сваки појединачни догађај или историјску појаву доводили у везу са неким другим догађајем у узрочном низу. Но, историчари овог смјера су сваки догађај, ипак, одвајали од оних друштвених структура којих се он тицао, односно чији је био саставни дио. У таквој обради историја Црне Горе је, све до средине XX вијека, била више „наука о догађајима“, или „наука о појединачном“, и то првенствено на политичком подручју. Зато није чудо што се црногорска историографија тог пе-

риода највише бавила догађајима из политичке прошлости Црне Горе, дјелатношћу и идејама црногорских владика и световних владара и других истакнутих личности, и то, углавном, онако како се то чињенично догађало.

Ипак, та позитивистичка варијанта у црногорској историографији (доминантна до краја прве половине XX вијека), настојала је да осим чињеница истражи и друге, рекао бих, различите облике и садржаје људске дјелатности, али је при томе недовољно објашњавала историјске појаве, није залазила у суштину историјских процеса. Ту позитивистичку варијанту, углавном је карактерисала дескриптивност, описивање догађаја и личности од значаја превасходно за политичку прошлост. То, као и немогућност да примјени прокламоване природне законе на друштво, за шта су се залагали историчари позитивисти уопште, позитивистичку варијанту у црногорској историографији карактерише као догађајну. За историчаре овог смјера било је најважније да утврде и сачине „инвентар“ чињеница и да на тај начин открију и реконструишу историјске догађаје. Наравно, то је био само први (истина, важан) корак у историјској науци, па се задатак тиме не исцрпљује. Јер, тим методом се не остварује онај други методолошки важни поступак: да се на темељу утврђених чињеница историјска стварност учини што јаснијом, разумљивијом и цјеловитијом. Но, на том степену историјске науке и њене методологије, као и знања и стручне спреме истраживача, није се могло више очекивати резултата у црногорској историографији. Стога треба респектовати резултате историчара истраживача међуратног раздобља. Јер, сасвим је разумљиво што су историчари највише пажње посвећивали истраживању чињеница и описивању политичких и војних збивања, док су теме из економске историје, социологије, културологије у најширем значењу тог појма и других историјских подручја обрађиване више узгредно и периферно.

Ријечју, овај други период у развоју црногорске историографије временски се углавном поклапа с периодом Краљевине Југославије, па и до краја прве половине XX вијека, тада су обије варијанте ерудицијско-генетичког смјера у историјској науци изграђиване на претпоставци да је довољно утврдити и описати историјске чињенице из којих ће историјска наука настати и развити се сама по себи. Био је то онај почетни пут који су развијене историографије у Европи већ биле знатно раније прошле, трасирајући нове научне сазнајне смјерове, као на примјер француска историјска аналитичка школа. За црногорску историографију тог периода, међутим, главно схватање и обиљежје било је: историја је готов збир појединачних чињеница, које се преко историјских извора одржавају у историчаревој свјести и он их као објективни, пасивни регистратор само констатује, утврђује, описује и својим коментарима повезује и тако ствара слику о прошлости.

Али и поред једностраности и научних недостатака на које сам указао, ваља нагласити да је црногорска историографска мисао међуратног периода допринијела да се знатно боље (у односу на онај преднаучни период) уоче, сагледају и објасне поједини историјски догађаји и појаве, правно-историјски, историјско-етнографски и историјско-социолошки протумаче поједини феномени прошлости Црне Горе, да се ударе темељи (објављивањем извора) за освјетљавање и многих других комплекснијих питања од значаја за научно поимање и разумијевање цјелокупне историје ове земље и њене културне баштине. То што ће историјска научна мисао послеријатног периода настојати да свеобухватније и цјеловитије расправља и освјетљава прошлост Црне Горе и њеног друштва добрим дијелом је било утемељено на историографском наслеђу управо овог периода историје црногорске историографије.

Тежња за цјеловитим односом према историјским чињеницама и жељом да се тачније сазна ток стварности у прошлости представљала је први научни корак у настојању да се превазиђу ограничености дотадашње црногорске историографије. Основе тој тежњи постављене су, у међуратном периоду, мада се у њеном остварењу није значајније одмакло. Ова тежња у ствари је значила велики преокрет у историји црногорске историографије, значила је новину, иако то она није била у односу на европску историографију, која је тај преокрет извршила још до средине XIX вијека, када су сазрела научна схватања историографије и када су осмишљене претпоставке о концепцији за разумијевање, схватање историје на темељу поузданих чињеница, систематичних и развијених знања о историји.

Практични научни поступци (научна метода) и утврђени принципи о аутономности бављења прошлошћу посредством науке, која као и све друге науке има свој друштвени значај и вриједност, у црногорској историографији су почели да се строже примјењују са закашњењем од читавог једног столећа. То се може разумјети, јер је читав друштвено-економски развој овдје, на црногорском простору, текао знатно испорије, каснио је за развијеном Европом за један цијели вијек.

Тако у вријеме када је у црногорској историографији постао доминантан ерудицијско-генетички смјер (у међуратном раздобљу), у западноевропској историографији, нарочито у француској, већ се навелико одвијао нов преокрет од пресудног значаја за унапређење историјске научне мисли: напуштена је посвећеност искључиво политичкој историји и постепено су се јавила и ојачала увјерења „да је рад и стварање потпуног сазнања“ о историји неопходно проширити истраживањем друштва, привреде, психологије народа и личности и других фактора од утицаја на цјелокупни људски развој. Нема сумње, ерудицијско-генетички смјер у црногорској историографији, мада је услије-

дио с много закашњења, допринио је да се утемеље основи историјске науке у нас, мада су се историографски резултати још сводили на издвојено посматрање човјека и чињеница у прошлости Црне Горе.

Нов захтјев за обухватнијим истраживањем историје на нашем тлу настаје тек послије Другог свјетског рата, у сада већ бившој социјалистичкој Југославији, у којој је Црна Гора, као република — чланица федеративне југословенске државе — почела да ствара институционалну и кадровску базу за организовану научноистраживачки рад, прије свега у историјској науци. То је вријеме кад је „марксистичко схватање историје“ требало да изврши „преврат“ у дотадашњим истраживањима појединачног, догађајног у прошлости, постављањем захтјева да се историја Црне Горе обухватније испитује, истражује, да би се уочио, проучио и схватио цјелокупан сплет околности живота људи и на црногорском простору, Тај марксистички захтјев, мада није био оригиналан — јер је и структуралистички историјски смјер стајао на становишту тежње за сазнањем цјелокупности историје — отворио је нову страницу у историји црногорске историографије — отпочео је *трећи период* у њеном развоју.

Трећи период у развоју црногорске историографије отпочео је, дакле, првих година по завршетку Другог свјетског рата и окончања оружане револуције (1941—1945) коју је предводила Комунистичка партија Југославије. По ослобођењу настала је нова историјска етапа у развоју Црне Горе као федералне републике у склопу југословенске федеративне државе (ФНРЈ, СФРЈ). Црна Гора је постала један од државних субјеката у (другој) федеративној Југославији; формалноправно она је била равноправна са осталим републикама, али, с обзиром на наслијеђену економску неразвијеност и заостајање на културном и научном пољу, та равноправност била је условног карактера. „У вези с културним, научним и просвјетним животом, Црна Гора је послије рата стартовала, можда, са најнижег нивоа. Било је Црногораца истакнутих културних, научних и просвјетних радника али они нијесу живјели у Црној Гори, нити су се формирали у њој. Црна Гора им послије рата није пружала могућности за успјешан рад... Црна Гора није имала материјалних могућности да брзо измијени ту ситуацију. А насљеђе, прије свега, у институционалној бази, било је врло скромно. У предратном периоду постојали су Државни музеј и позориште на Цетињу и то је било све. Није постојало ни једне научне институције, ни једне више школе или факултета“ — каже Д. Вујовић (Други програм Радио Београда, март 1988).

Али, као што је већ речено, свега 2—3 године послије ослобођења, нова власт, приступила је организовању првих националних културних, виших просвјетних и научних установа, с великом амбицијом да идејно афирмише политички прокламова-

ну црногорску нацију као посебан ентитет у односу на српску нацију. Комунистичка партија, знајући од каквог су и коликог значаја сазнања историје за формирање историјске и националне свијести, настојала је да у идеолошкој борби „буржоаским“ историчарима и грађанској историографији супротстави „своје марксистичке историчаре“, који су имали, између осталог, задатак да одбаце историографске резултате претходних истраживача.

На идејним основама оновремене совјетске историографије — у којој је доминирао социолошки и економски схематички систем Стаљинових „формулировки“, у чији калуп су убациване историјске чињенице — и у југословенској па, разумије се, и у црногорској историографији отпочео је „марксистички преврат“.

Осим оснивања Историјског друштва и покретања *Историјских записа*, од значаја за развој трећег периода у развоју црногорске историографије било је и оснивање *Одсјека за историју* на Вишој педагошкој школи у Петињу (1947) и нарочито Историјског института за проучавање историје Црне Горе (1948), а затим и Научног друштва Црне Горе (које се, истина, угасило). Све те установе (лоциране на Цетињу) чине оне међаше од којих је почео трећи период историје црногорске историографије. Овај период, дакле, у основи карактерише институционализација, односно стварање почетне основне за научноистраживачки рад и „марксистички идеолошки“ приступ у изучавању прошлости Црне Горе.

Од почетка овај период карактерисала су оштра идејна и доста једнострана теоријско-методолошка разилажења, сукобљавања и полемике око разјашњења појединих тема и проблема из прошлости Црне Горе и њеног друштва. Под снажним идејним утицајем совјетске историографије требало је подврћи све претходне резултате у црногорској историографији „стројом марксистичкој критици“. То је јасно наговјестило и Уредништво новопокренуте (треће) серије *Записа*, у својој уводној ријечи првог броја у којој се, између осталог, каже: „Они (ИЗ — М.Д.) треба, да на основу вјерне историјске грађе (оригиналних архивских докумената и стручне литературе), освијетле прошлост црногорског народа и његову вјековну ослободилачку борбу. Данас имамо објективних услова да извршимо тај задатак. Ослободилачка борба народа Југославије, њене тековине, народна власт као најдрагоцијенија тековина, дала нам је данас потпуну могућност да научно обрађујемо нашу историју, да је освијетлимо, како би постала, с једне стране, истински научна, а с друге стране, што је у непосредној вези са овим, и богата ризница родољубља за нове генерације, да се на њој уче како се несебично и саможртвовано бори за народну слободу и независност своје домовине. А за то има доста грађе и историјских докумената“.

Све је то било од утицаја да се последије Другог свјетског рата у Црној Гори, гдје није било ни институционалне базе ни

научника историчара који би одговорили том новом идеолошком захтјеву, „марксистичком схватању историје“, створе стручне организације и прве научноистраживачке и педагошке установе у којима би се школовали и историчари „марксистичког профила“.

У настојању да тај посао организовано започне, обновљен је рад *Историјског друштва у Цетињу* (тако називано од фебруара 1935. послје преименовања *Друштва за проучавање историје Црне Горе*, основаног 19. априла 1934), које је 1947. године реорганизовано у *Историјско друштво Народне Републике Црне Горе*. Историјско друштво, као стручна асоцијација, окупило је историчаре — наставнике, професоре и друге који су као стручњаци дјеловали у школама и у културним установама. Његова је активност била постављена на знатно широј основи и јасније дефинисаним задацима у односу на оне задатке између два рата. Наиме, од Друштва се тражило да ради, прије свега, на стручно-педагошком и идејном уздизању историчара“, који су били образовани у духу „старе грађанске“ историјске школе и да их упуту у „марксистичко схватање историје“, како би на тим новим идејним погледима предавали историју у школама, — а поједини од њих и да отпочну с научноистраживачким радом на изучавању прошлости Црне Горе.

Историјско друштво Црне Горе, одмах по свом формирању, приступило је обнови предратних „Записа“, под проширеним називом *Историјски записи* (први број, књ. I, св. 1—2, за јануар и фебруар, изашао је на Цетињу, 1948; од 1952. године Историјски записи су излазили само као орган Историјског института Црне Горе, а од 1959. као заједнички орган Историјског института и Друштва историчара Црне Горе).

Оваква оријентација, по замисли Уредништва овог часописа, требало је да потпуно раскине с традиционалним схватањем историје, Иако нијесу јасно назначени ти нови путеви и методе истраживања, ипак се може уочити да се радило о почетном процесу примјене марксистичке методологије у истраживању и обради историје Црне Горе, што је био изванредно тежак и сложен посао. Идеолошки утицај совјетске историографије нарочито је био снажан у првих десет послјератних година у Југославији, па, разумије се, и у Црној Гори. То илустрију поједини текстови, написани у апологетском духу, радови у којима су млади црногорски историчари — како су себе с поносом називали марксисти — прихватили и афирмисали социјолошку схему о друштвеном развоју и улози великих личности у историји, што је у СССР-у одговарало стварању „култа личности“ Стаљина, а затим и других комунистичких вођа, међу којима је посебно дошао у нас до изражаја „култ личности“ Јосипа Броза Тита. Тај приступ прошлости није могао а да не створи јаз између конкретног историјског процеса и стаљинистичке разраде теоријских проблема. Но, рекао бих, на срећу југословенске, па и цр-

ногорске, историографске мисли, совјетска стаљинистичка концепција схватања историје, која је тек требало да се идејно учврсти, због последица догађаја 1948. године, већ током прве деценије друге половине XX вијека, почела је да узмиче пред захтјевом да се у тумачењу историје треба ослањати, прије свега, на „изворна учења“ Маркса, Енгелса и Лењина. Касније су уз ове класике марксизма додати још Јосип Броз Тито и Едвард Кардељ, па су и њих поједини наши историчари обилато цитирали, свдећи историографске анализе на просто описивање догађаја, док су историјске судове и оцјене „покривали“ цитатима. Чињено је то из разлога што је свако уопштавање носило ризик осуде комунистичких партијских форума, чега је заиста често бивало и у југословенској политичкој пракси.

Под утицајем совјетске историјске школе у црногорској, као и у читавој југословенској историографији, рекао бих, све до новијег времена задржала се концепција периодизације свјетске историје, прихваћена одмах послје Другог свјетског рата. Истина, у нас је најраније отпочела научна критика схематског схватања периодизације свјетске историје (Видјети: Бранислав Ђурђев, Теоријске основе периодизације у историји и периодизација опште историје, Хисторијски преглед, Загреб, ЈВ/1958; Ђурђевљево саопштење на IX Интернационалном конгресу историјске науке, Годишњак Друштва историчара БиХ, 11/1962, Сарајево). Наиме, под утицајем совјетских уџбеника историје основношколских, средњошколских и универзитетских, по којима је и у Југославији, углавном, више од деценије предавана историја, периодизација свјетске историје схватана је и тумачена као јединствен процес који се састоји у смјени друштвено-економских формација: „првобитне — заједничке, робовласничке — феудалне и капиталистичке, које представљају главне етапе постепеног унапређења човјечанства, историјске степенице његовог пута ка широј комунистичкој формулацији, чија је прва фаза социјализам“.

Тек у последње двије деценије у нашој историографији напуштена је совјетска службена, а прихваћена периодизација коју су усвојили свјетски конгреси историјске науке: праисторија, стари вијек, средњи вијек, нови вијек и савремено доба, засноване на темељу традиционалне „неутралне“ периодизације историје.

Оно што је из програмске оријентације саопштене у уводној ријечи уредништва Историјских записа (1948) остало као трајни и прворазредни задатак црногорске историографије, сводило се на темељно истраживање прошлости црногорског народа и његове вјековне ослободилачке борбе у којој је и настала црногорска држава. Али и ту обраду карактерисао је једностран приступ, па је најновија историја НОБ и револуције (1941—1945) и њене тековине, „народна власт као најдрагоцјенија тековина“,

истраживана неесразмјерно више него претходни вјекови националноослободилачке борбе Црногораца. У том погледу, међутим, црногорска историографија није била изузетак, јер је такав однос карактерисао, углавном, и остале националне историографије на југословенском простору, нарочито оне с мање научне традиције и оне које су биле тек у повоју. Ваља рећи да је црногорска историографија, ипак имала једно од својих специфичних обиљежја. Ако се учини макар и овлашно поређење са совјетском историографијом стаљинистичког периода, може се запазити да су многи совјетски историчари од научног ауторитета бјежали од истраживања најновије историје, јер су знали да морају прагматично заступати становишта дневне политике која је подложна промјенама. Међутим, неки наши историчари утркивали су се да задовоље управо том дневно-политичком, актуелном захтјеву. Али било је и оних историчара који су одолијевали дневно-политичким захтјевима и усмјеравањима историографије, успјешно се научно обрачунавајући са таквим прагматичним научним схватањима историје. Један од тих историчара био је и Димитрије Вујовић. Он је тражио напуштање случајног избора тема истраживања, залагао се за системско планско обрађивање одређених историјских подручја и томе остао досљедан.

Д. Вујовић је нарочито у последње двије деценије испољавао критички однос према радовима оних историчара склоних писању пожељне историје, историчарима који су се у свом раду држали познате изреке да „историју пишу побједници“, чега је било и у црногорској и осталој југословенској историографији. Упућујући критику тим идејно пожељним историографским радовима, Вујовић тачно истиче да се те појаве „нијесу први пут јавиле на овим нашим просторима и у овом нашем времену“, већ да живе у историографији „од када се пише историја“. Зато он одбацује оптужбе које се у последње вријеме упућују да су само историчари наше савремене историје, прије свега они који су писали о догађајима из историје радничког покрета, КПЈ, НОБ-а и послеријатног развика — „творци свих првородних прехова“, па и писања пожељне историје. По његовој оцјени, „без обзира што су такве појаве постојале и у нашој историографији, то не значи да све што је написано“ треба одбацити зато што наводно нема научне вриједности. Јер, било је „и постоји много зрелих историчара, који су се борили противу“ писања пожељне историје, те ненаучне појаве која је, без сумње, неспојива „са озбиљном историографијом“ (Димитрије Димо Вујовић, „Неки проблеми изучавања 13-јулског устанка црногорског народа 1941. године“, Тринаестојулски устанак предмет науке и умјетности (радови са научног скупа у ЦАНУ — 11. и 12. јул 1991, књига 28, Одјељење друштвених наука, књ. 12), Подгорица, 1992, стр. 9—17).

Овај нешто шири осврт на основне периоде у развоју историје историографије о Црној Гори учинио сам из разлога да би

било што јасније: гдје је мјесто историчара послеријатног периода и каква је била њихова улога, у првом реду улога историчара (савремене) црногорске историографије, у којој Д. Вујовић заузима једно од мјеста у њеном врху.

V

На црногорској историографији од 1948. године до данас највише је рађено у Историјском институту Црне Горе у оквиру његове научне програмске оријентације. Од почетка на дневни ред историографије овог периода постављено је питање тјешње сарадње међу научницима друштвених наука, колективног рада и обраде појединих тема употребом статистичких метода, па и почетних облика проучавања методологије историје. Генерација првих школованих научника: Димитрије Вујовић, Бранко Павићевић, Томица Никчевић, Мирчета Ђуровић, Жарко Булајић и (нешто по годинама старији од њих) Ђоко Д. Пејовић, која је педесетих година ступала на научну позорницу и у почетку била под утицајем совјетског „марксистичког схватања историје“, већ почетком седме деценије се почела ослобађати догматског тумачења црногорске прошлости, схватања по коме је, у оквирима дијалектичко-историјског материјализма, наводно исцрпљено све и да више не може бити никаквих методолошких новина и промјена у конкретном раду историчара. Но, то ослобађање од идеолошких схема, ипак, није тако брзо ишло.

Занимљиво је истаћи да је међу првом генерацијом послеријатних историчара истраживача Д. Вујовић био једини по образовању историчар (остали из његове генерације који су радили на историји били су правници, економисти или другог образовног профила). Дакле, сви остали у историографију су ушли са радовима из домена своје струке: историје државе и права, економске историје, аграрних односа, демографских кретања, исељавања Црногораца итд.

Под утицајем совјетске историографије, и поједини црногорски историчари су настојали да историју црногорског друштва претворе у „историју производње, производних снага и односа“, да цјелокупну прошлост Црне Горе објасне искључиво на основу њеног економског развоја. Данас, када се са ове историјске дистанце читају ти „први марксистички радови“ јасно се да запазити да је и у црногорској историографији било претјераног социологизирања и економизирања прошлости по једној схеми која је замагљивала видокруг историчара да сагледа и друге битне елементе историјске стварности Црне Горе. Међутим, расправа о тој проблематици чини тему за себе.

У историографској продукцији послеријатног периода било је позитивно то што се она ширила, прије свега, на дотад неистраживано вријеме, простор и тематска подручја. Разумије се,

упоредо са том историографском продукцијом расправљало се и о „марксистичкој методологији“. Жестина у полемици, често лишена историјских теоријско-методолошких знања појединих учесника, свједочи да је прва генерација црногорских историчара схватила да од „примјене дијалектичког историјског погледа на свијет“ зависи даљи смјер у развоју историографског рада. У тим полемичким расправама, у писању чланака од општег теоријског карактера и критици старе историографске „буржоаске школе“, активно је учествовао и Д Вујовић. И он је, као и други у тим расправама, указивао на значај утврђивања категоријалних појмова (на примјер: класа, епоха, производне снаге и производни односи, значај материјалне базе и надградње, факат, култура) и њиховој употреби у историографији, писао је о настанку класног друштва, о субјективности и објективности, о односу историјског и социолошког, то јест о односу генезе и структуре, о односу историјских и социолошких законитости, о примјени „марксистичке теорије спознаје“ на историјско истраживање, о индивидуалном и типичном у историји, као и неким другим питањима методологије историјске науке.

Док су други историчари из Вујовићеве генерације одраније престали да учествују у расправама о методологији историјске науке у нас, посебно о идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе, он је наставио да се бави тим проблемима стално им придавајући значај током дугогодишњег бављења „црногорском националном историјом и историјом опште“, саопштавајући прије свега, нека своја истраживачка запажања, „искуства и закључке“. Није то чинио сасвим системски и цјеловито јер, како сам каже, није ни претендовао да даје „некакав кодекс теоријско-методолошких упутстава за бављење црногорском историјом“, али његове „тезе о неким идејним и теоријским методолошким проблемима“ и њихово образлагање, када је ријеч о истраживањима историје Црне Горе, од значаја су за критички приступ историчаревом раду у изучавању црногорске националне историје (Видјети: Димитрије Вујовић, Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе, Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде, ЦАНУ, Научни скупови, књ. 15, Одјељење друштвених наука, књ. 7, Титоград, 1987, стр. 85—126; Неки проблеми изучавања 13-јулског устанка црногорског народа 1941. године, Зборник ЦАНУ, 28, Тринаестојулски устанак предмет наука и умјетности, Подгорица, 1992, стр. 9—17).

Научна критика у којој је активно учествовао и Д. Вујовић имала је извјесног утицаја да црногорска историографија почне да излази из раздобља када је у њој било више пропагандно-политичког него научног. То што се споро ослобађала идеолошких призвука није била само специфичност наше југословенске

историографије. Рекао бих да је то карактеристика готово свих историографија које су биле под утицајем совјетске историографске мисли и комунистичке идеологије уопште. Али и поред свих идеолошких заблуда, научни критеријуми и принципи чинили су да је историјска научна мисао на овом ступњу црногорске историографије потискивала ненаучност, па је историјска наука, обављајући своју улогу истраживања историјских услова развоја, спречавала даље снажење идолошког и другог волунтаризма. Но, то не значи да је нестало волунтаризма и шарлатанства у нашој историографији; њега је било и још увијек га има. Недостатак високостручних историчара који би свеобухватно истраживали историју Црне Горе, односно прошлости црногорског и српског народа у цјелини, као и њихове везе и односе са југословенским и сусједним народима, историчара чија знања нијесу строго ограничена временом и малим простором, погодовао је и погодује да се у црногорској историографији појављују и такви радови који су лишени основних научних методолошких критеријума. Д. Вујовић се оштрим критичким судовима супротстављао таквим ненаучним радовима, залагао се за формирање стручњака за поједина раздобља историје, али не и за стварање уских специјалиста који нијесу у стању да расправљају о историјским појавама од ширег значаја, који нијесу у стању да прелазе одређене просторне и временске оквири.

Д. Вујовић је својом научном критиком, заснованом на теоријско-методолошким критеријумима и својој богатој научно-истраживачкој пракси, дао знатан допринос сузбијању сваштарства у црногорској историографији. Он је оне историчаре, који су се без потребног ширег образовања и културе упуштали у разматрање различитих историјских периода, у својој критици с правом назвао шарлатанима, а њихово писање шарлатанством. „Под шарлатанством подразумијевамо — каже Д. Вујовић — оно олако прихватање појединих историчара да се баве свим и свачим, па и оним периодима и историјским проблемима за које нијесу стручни. Радови тако написани по правилу су површни и без научне вриједности. Шарлатанство се испољава и преношењем у научни рад стила и метода који важе у новинарству. Са појавом шарлатанства у црногорској историографији често се сусрећемо, па научна критика треба да одигра значајну улогу у борби против тих појава“. (Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе, 106—107).

За Вујовића је најраспрострањенији вид волунтаризма у црногорској историографији (био и остао) „бављење“ историјом „разних нестручних људи, аматера“. Зато он поставља питање: „Да ли се сваки писмени човјек може бавити историјом?“ У одговору на ово питање, он одбацује схватање оних, а њих је много, који мисле „да историчар није професија, да за тај посао

није потребно имати стручно и посебно специјалистичко образовање, да није неопходно познавати методологију историјског научног рад“. У вези с тим он с правом истиче да се историјском науком, „као и сваком другом науком, могу успјешно бавити само научници историчари, који се за тај интелектуални стручни посао припремају и формирају по правилу школовањем“. Али, Д. Вујовић допушта да појединци, иако „нијесу историчари по струци“, или се као такви нијесу формирали дугогодишњим радом, ипак могу дати „вриједне прилоге“ историографији, посебно обрадом конкретних тема из „локалне историје, историје појединих покрета и организација“, па и о неким другим појединачним догађајима. Но, такви радови су, закључује Вујовић, по правилу ограниченог историографског домета. За историјску науку, по мишљењу Вујовића, од посебног значаја су историјско-публицистички и мемоарски текстови који потичу из пера неисторичара, јер, прије свега, по свом садржају могу имати значај другоразредног извора сазнања.

Дакле, по Вујовићу, позитивно је што се људи изван струке баве историјом и што се труде да прате историографску продукцију свога народа, али спорно је и некорисно је када се они олако као писци залијећу у историографију, када стручњаци других дисциплина једноставно изврше упад у историјску науку, па пишу „не само о појединим историјским догађајима, већ о читавим историјским периодима, чак и о цјелокупној историји Црне Горе од праисторије до данас“. А таквих „историчара“, који расправљају и изричу судове о најсуптилнијим проблемима историје Црне Горе и црногорског народа, сматрајући се „за све то квалификованим“, има толико да наносе велику штету историјској науци, јер својим површним, а често и нетачним интерпретацијама замагљују историјску реалност и негативно утичу на формирање историјске свијести (Критика рада на Енциклопедији Југославије).

У својим радовима о теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе Д. Вујовић је третирао готово сва питања од значаја за историјску струку и науку у оквиру следећих тема: предмет историографске обраде Црне Горе, питање табу тема, историјске дистанце, појмова историја Црне Горе и црногорска историја, црногорска историографија и историографија о Црној Гори, етапе развоја црногорске историографије, однос према грађанској историографији, историјски извори, селекција историјских извора, потреба за свестраним коришћењем извора, појава, фетишизирања једне врсте извора, терминологија у историјској науци, историјска и национална свијест, историјска наука као облик испољавања и развоја историјске свијести, однос историографије и других друштвених наука, организација научног рада (институционална обнова), научни кадрови, објективност приказивања историјске прошлости, однос према негативним и изузетно позитивним појавама у прошлости наро-

да, теорија историјске уравниловке, потцјењивање и прећуткивање догађаја, идеалистички приступ историјским збивањима, дијалектички приступ историјским догађајима и одступања од њега, историјски приступ културном наслеђу, свестрано прилажење историјским појавама, дијалектичко схватање о постепеним квантитативним промјенама које доводе до квалитетних промјена у друштву, класни и национални приступ историји, историјска наука и политика и национализам и историјска наука.

Прије Д. Вујовића, а ни у вријеме његовог вишедеценијског научноистраживачког рада, нико се није тако свеобухватно упуштао у теоријско-методолошку проблематику историјске науке и анализирао проблеме у вези с истраживањем и обрадом цјелокупне прошлости Црне Горе. У тим теоријско-методолошким расправама он је стално наглашавао да „треба афирмисати марксистички метод изучавања историје“, али то — како сам истиче — није радио да би „манифестовао своју идејно-теоријску ортодоксност“, већ да би показао „у чему се састоји Марксов дијалектичко-материјалистички метод“, и његова примјена у истраживању и обради историје. Д Вујовић је у свом методу научног рада остао непоколебљив поборник „дијалектичко-материјалистичког приступа у обради историје“, иако му је блиска и француска структурална или интегрална историографска школа. Француска структурална историја, мада у много чему има неопозитивистичка обиљежја, ипак је њему блиска, јер одбацује класично позитивистичко наслеђе по коме је историја збир историјских чињеница, догађаја, полазећи од тога да је ту ријеч о сложеним друштвеним структурама које историчар треба да реконструира у процесу научноистраживачког рада. Али „дијалектичко-материјалистички приступ“ у истраживањима историје Црне Горе, сматра Вујовић, има извјесне предности у односу на структурално схватање историје, које донекле карактерише статичност, јер не полази од тога да догађаје и историјске појаве објашњава квалитативним друштвеним преображајима у времену. Стога Димо Вујовић остаје досљедан поборник марксистичког метода, који, по њему, даје историчару више могућности да усклађено проучава догађаје, структуре и њихово постепено прерастање и преображавање како у времену тако и на одређеном простору. Марксистички метод, мада се темељи на генетичком структуралном приступу истраживања прошлости, ипак је, по његовом схватању проучавања историјског развоја, комплекснији и свеобухватнији. Због тога му он даје предност у односу на структурални приступ.

VI

Остајући досљедан Марксовом дијалектичко-материјалистичком методу схватања историје, Д. Вујовић се обрачунава врло

оштро „са идеалистичким приступом“ тумачењу историјских збивања, полемише са свим критичарима марксизма, с онима који, како у свијету тако и у нашој земљи, гледају на марксизам „као на нешто догматско, застарјело, историјски превазиђено“. Пишући о антимарксистичком, идеалистичком методу појединих историчара у изучавању прошлости Црне Горе, он им пребацује да заборављају, прије свега, „на једну од основних поставки марксизма да све појаве друштвене надградње имају, у крајњој линији, своје коријене у друштвеној бази, то јест у друштвено-економским односима, односно начину производње“. Вујовић каже да је објашњење историјских појава једино исправно изводити из друштвене „базе, наравно, не вулгаризујући ствари и не представљајући тај однос као један механички однос или одраз“. Као примјер немарксистичког тумачења појединих феномена црногорског друштва у прошлости, Вујовић наводи да неки историчари, философи и други, на примјер, морал Црногораца тумаче „не као израз њиховог друштвеног бића, него као нешто богом дато“, па тако стварају утисак као да је „дјеловањем некакве више силе“, у Црној Гори „створена једна оаза надљуди“, који као да су живјели ван ширег простора и времена, надљуди „каквих нигдје друго нема и по чему се Црногорци разликују од свих других“. Одбацујући такву идеализацију Црногораца, Д. Вујовић закључује да њихов морал није никаква специфичност, „него специфичност друштва какво је постојало у Црној Гори“, у вези са друштом уопште. Јер, „свугдје тамо гдје нађемо слично друштво наћи ћемо и исте или сличне моралне појаве“.

Марксистички приступ тумачењу прошлости Црне Горе и њеног друштва — пише Вујовић — открива да је „идеализација далеко од стварног живота“ и да и у Црној Гори као и другдје „постоји морал богатих и сиромашних, оних који имају власт и оних који је немају“. У вези с тим он подвлачи да би се могло „навести много примјера који би потврдили ове тврдње“. „Све нам то говори, дакле, да је свијест Црногораца, па и њихова морална свијест, одраз њихових друштвених односа“ — закључује Д. Вујовић.

По Д. Вујовићу, „немарксистички приступ тумачењу прошлости“ примјетан је у радовима појединих историчара, али више у текстовима публициста и аматера, који закључке о историјским појавама не изводе из „објективне анализе допаћаја и процеса“, већ о њима имају „унапријед створене судове и представе“. Такав „науни рад ствара пожељне конструкције, ствара нестварну слику о прошлости Црне Горе. Наиме, такви квази научници, по Вујовићу, слично пауку који своју мрежу извлачи из себе, „извлаче из себе прошлост свога народа“, занемарујући његов природно-историјски развој. Као примјер таквог субјективно-идеалистичког метода, којим се даје пожељна конструкција о прошлости Црне Горе, Д. Вујовић наводи и тврдњу поје-

диних писаца, међу којима има и историчара „од заната“, да постоји континуитет црногорске државе од IX вијека до данас, што је супротно историјским чињеницама. С унапријед постављеним судом о хиљадугодишњем постојању црногорске државности „приступа се приказивању историјских токова тако да би они били у складу са овим судом, па се, на примјер, историјски период племенског уређења XVI—XVIII вијека приказује као период у коме постоји специфична држава, а племена су само територијално-административне јединице те тобожње државе“. У оваквом ненаучном тумачењу прошлости Црне Горе, при чему се занемарују, па чак и фалсификују историјска факта, свијест оних који пишу о историји, не прилагођава се „објективној историјској стварности, него обрнуто — објективна историјска стварност свијести“. И из овог примјера приказивања црногорске државе, која наводно има хиљадугодишњи континуитет, јасно се — каже Вујовић — да запазити „не само субјективно-идеалистички приступ једном историјском феномену“, као што је племенско друштво Црне Горе, које по сваку цијену „мора бити држава“, него и „игнорисање основних марксистичких поставки о порijekлу државе“.

Д. Вујовић у својим тезама о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима изучавања историје Црне Горе указује и на друге примјере субјективно-идеалистичког „испредања историјских токова“. Један од примјера за то је и тежња појединаца да се „историјска и културна збивања у Црној Гори“ посматрају строго омеђено, сепаратно, да се „што више одвоје од кретања у ближем и ширем балканском залеђу и да се вежу за западна кретања и утицаје“. Не улазећи у расправу о томе „да ли је један утицај плоднији, кориснији, напреднији, благотворнији“, од другог, Д. Вујовић, с научним разлогом, овакав приступ историјским и културним кретањима на црногорским просторима сматра изразитим примјером идеалистичке конструкције културне историје. По њему, то је посљедица настојања „да се одређене данашње идејно-политичке тезе историјски документаришу“. Суштина такве конструкције је да се покаже да црногорско друштво и његово подручје „није ни у далекој прошлости било везано са својим српским залеђем, већ да су тврдње о томе само нечија измишљотина, заправо измишљотина грађанске науке да би се оправдало историјско право великосрпске буржоазије на ове крајеве“.

Д. Вујовић подвргава критици као неисторијску тезу оних историчара и других писаца који се олако залијећу у историографију, а који сматрају да је Црногорце са Србима повезивало у прошлости само православље и да је оно много допринијело да се формира историјска свијест о неком тобожњем заједничком односно српском етносу Црногораца и осталих Срба. За Вујовића није споран историјски српски етнос Црногораца, иако

стоји на „марксистичком становишту“ да је црногорска нација настала као „посебан ентитет на одређеном ступњу друштвено-економског, политичког и културног развитка“. Он одбацује као ненаучну тезу по којој се на православље у Црној Гори „гледа само као на инструменат националног обезличавања и поробљавања Црногораца, па му се претпоставља католичанство, које би, бива, боље одговарало интересима изражавања црногорског националног бића и националне свијести“. Сматра крајње националистичким схватање оних аутора који објашњавају да је православље „велики кривац Црногорцима јер је онемогућавало да католичанство на овом простору добије своју историјску шансу“. Тако антицрпско и антиправославно становиште Вујовић назива „смијешном ситуацијом“ у којој се, данас, „кука над судбином католичанства“ на простору Црне Горе.

Схватање по коме је инсистирање на посебном црногорском националном бићу угрожавало, и данас угрожава, православље, и да је то схватање и „данас инспирисано каквим тајним, мрачним силама са Запада“, како то чак и поједини историчари истичу, Д. Вујовић одбацује као ненаучно, у сваком случају за њега је то веома чудна појава, „као и она која данас одбрану националног идентитета види у православљу“. Савремена „православно-католичка надметања“ било у оспоравању било у доказивању посебног црногорског националног бића — за Д. Вујовића, међутим, као да немају своје дубље генезе, како десне тако ни лијеве идејне провенијенције, па и не улази у истраживање и образлагање њихових коријена. На православно-католичка спорења и надметања он указује „само ради критике једне субјективно-идеалистичке конструкције, једноставно ради питања да ли је нешто у нашој прошлости било онако како је било, или како ми мислимо, односно желимо да је било“.

Својом критиком субјективистичко-идеалистичког метода, на коме добрим дијелом неки аутори „заснивају своје цјелокупно тумачење историје Црне Горе“, Д. Вујовић перпетуално пледира за примјену Марксовог дијалектичко-материјалистичког метода у освјетљавању црногорске прошлости. Али, као приврженик тог метода, он, чини се, занемарује и неке његове недостатке, прије свега, претјерано социологизирање и наглашавање економске основе као одлучујућег фактора за објашњавање свих историјских збивања и појава. Но, његово досљедно примјењивање „марксистичког метода у схватању и разумијевању“ црногорске прошлости у сваком случају представља велику тему теоријско-методолошког карактера и тражи дубља разјашњења, што излази из оквира основног задатка овог текста.

VII

Д. Вујовић се критички односи и према такозваном фаталистичком приступу историјским догађајима и појавама, чега има и у тумачењу црногорске прошлости. Према том такође идеалистичком тумачењу, „ток историјских догађаја је унапријед предодређен па су се они морали десити тако и никако другачије“, а задатак историјске науке је „да то само констатује и ништа више“. Историчари таквог схватања улоге историјске науке — констатује Д. Вујовић — одбацују сваку критичку анализу историјских догађаја као „илузорну и беспредметну“. За њих је најважније да утврде „позитивне чињенице“, занемарујући критичку анализу суштине историјских догађаја. Такав приступ је уочљив, на примјер, у расправама о „уједињењу Југословена, а посебно о уједињењу Црне Горе и Србије“ 1918. године. Наиме, он даје за право историчарима који тврде да је то уједињење било „прогресиван и нужан корак у животу југословенских народа“, али, с друге стране, они пријеше што „и конкретну форму уједињења каква је реализована проглашавају као једино могуће и нужно, па самим тим и најпрогресивније рјешење“. Због тога ти историчари — пише Д. Вујовић — „сваку критику те великосрпске форме уједињења, проглашавају као критику и одбацивање уједињења уопште“. Али, и код Вујовића „великосрпска форма уједињења“, као историјски суд о чину уједињења југословенских народа 1918. године, чини се, није довољно утемељен на релевантним изворним чињеницама, већ би се могао схватити као идеолошки квалификатив који је накнадно настао, прије свега под утицајем идеологије Комунистичке партије Југославије.

У обрачуну са историчарима субјективно-идеолошког метода, када је ријеч о њиховом објашњавању уједињења Југословена, а прије свега уједињења Црне Горе и Србије 1918. године, Д. Вујовић скоро да и сам не измиче једностраној оцјени својом тврдњом да је то била „искључиво великосрпска форма уједињења“. Јер, ова тврдња је у сукобу с начелом науке да: „Одредити вриједност вјероватноће неког догађаја значи одмјерити могућности његовог остварења“ — каже познати француски историчар Марк Блок. Стога се, с разлогом, може поставити питање: „Да ли је историчар, поготово онај који је „у више наврата о томе уједињењу говорио и писао“, на сасвим сигурним научним доказима ако закључи да је уједињење Црне Горе и Србије и уједињење Југословена уопште „великосрпска форма уједињења“? Умјесто мог одговора, да одговорим питањем Марка Блока: „Да ли је законито, тако постављено да се говори о могућности неке прошле чињенице? У савршеном смислу не. Једино је будућност неизвјесна. Прошлост је чињеница која не оставља више мјеста могућем.“

Ако је то тако, а историјска наука без призвука идеологије и накнадног „поправљања“ историјских догађаја на том становишту стоји, онда се и чин уједињења 1918. године збио историјски законито, онако како се збио, „не остављајући више мјеста могућем“. Неизвјесност тог чина и накнадно домишљање о њему у смислу вјероватноће и другачијег његовог рјешења, може бити и резултат историчарева интелектуалне субјективности и оног схватања које је настало касније, накнадно, и то са циљем да се тај историјски догађај оспори или доведе у склад с актуелним овим или оним идејно-политичким разлозима.

Чини се, да се у случају оцјене уједињења 1918. године Д. Вујовић, као добар зналац теоријско-методолошке проблематике струке, и изворне грађе о овом историјском чину, ипак није у свему придржавао оног обрасца за разумијевање историјских догађаја и појава који је дао „отац“ историје Херодот (још у V вијеку прије нове ере) који каже: „Испричајте оно што је било, *ton eonte*“, а потврдио у XIX вијеку велики њемачки историчар Леополд Ранке, пледирајући да историчар не намјерава ништа друго до да презентира опште ствари „такве какве су се десиле, *wie es eigentlich gewesen*“. Једноставније речено, научник историчар је дужан да поштује чињенице, да се пред њима повуче. Ранкеов савјет је, у његов смисао не треба сумњати, да је историчар дужан да поштује чињенице и да не учествује у њиховом накнадном стварању, односно да историчар мора бити непристрастан тумач прошлости. Међутим, разумијевање историје „нема ничег заједничког са ставом неучествовања“ — каже М. Блок. Јер, да би се створила нека наука, „потребне су увијек двије ствари: градиво, али исто тако и човјек“. Историчар, као и сваки други научник, „као сваки мозак који просто опажа“, расчлањује градиво и усклађује чињенице да би дошао до објективног суда о историјској стварности.

Ово, само на први поглед, удаљавање од основног задатка, и намјене коју сам поставио овом тексту (да макар у основним назнакама, тезама покажем улогу и мјесто дјела Д. Вујовића у црногорској историографији, посебно у савременој), било је нужно због тога што је овај, иначе веома озбиљан историчар највише својих радова посветио управо уједињењу Црне Горе и Србије, односно формирању државе југословенских народа (књиге: *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, стр. 568; *Црногорски федералисти 1919—1929*, Титоград 1981, стр. 434; *Подгоричка скупштина*, Загреб 1988; мање студије: *Рад српске владе у емиграцији на уједињењу Црне Горе и Србије*, Историјски записи, XIII/1960, књ. XVII, 4, стр. 681—703; *1918. година у Црној гори*, Прилози настави историје, Београд, 1972/1, стр. 73—90. и др.) и што је више од других историчара постављао питање: како је и зашто дошло до чина уједињења, разумије се, дајући на њега и одговор који је садржавао вриједносни суд о том ве-

ликом историјском догађају. А његов је одговор, бар у почетку изучавања ове теме, био да је ту ријеч о „великосрпској форми уједињења“. Овакав историјски суд је, нема сумње, представљао предрасуду створену у једној фази владајуће комунистичке идеологије која је стварала опште мњење о том историјском догађају, правдајући нужност каснијег револуционарног процеса и преврата у земљи.

Управо историјска квалификација уједињења као „великосрпске форме“ своди објашњење овог маркантног догађаја на једноставан, рекао бих, „пожељан узрок“ који је, по правилу, за историјско освјетљавање само сметња. Јер, и проблем узрока у историји бива озбиљно кривотворен, ако се он своди „увијек и свуда, на проблем побуда“, а поготово на проблем накнаде идеолошке конструкције и историјске схеме. Свођење проблема уједињења југословенских народа 1918. године на оцјену да се ту радило о „великосрпској форми уједињења“ не може издржати (и није издржало) научну критику, па она више говори о једном времену у развоју не само црногорске него и остале југословенске историографије, када су се узроци појединим догађајима постављали, а не тражили у објективним историјским приликама и околностима. Зато ова моја опаска не умањује велики напор овог историчара да објасни једну веома сложену историјску појаву, каква је 1918. година у историји југословенских народа, већ више говори о томе колико је историчарев рад условљен владајућим друштвено-политичким приликама, колико је зависан од времена и услова у којима настаје. Да је то тако говори чињеница да Д. Вујовић није овако категоричан суд о уједињењу задржао у својим касније написаним радовима.

Д. Вујовић је, у расправљању о идејним и теоријско-методолошким проблемима, дубоко у праву када каже да је „идеалистичко схватање историје“ и оно „гледање на историјске догађаје и процесе као на резултат дјеловања некаквих тајних сила, тајних центара и других сличних фактора“. Такви приступи тумачењу историјских догађаја и појава обично траже њихове коријене у великим завјерама (масонских ложа, разних интернационала — црвене, жуте, црне — и каквих још не сличних тајних сила), чиме се озбиљно кривотворе узроци у историји, свдећи се „увијек и свуда, на проблем побуда“. Историчари таквих схватања — констатује Д. Вујовић — свјетску позорницу представљају само „као једну велику марионетску сцену на којој актери историјских догађаја ништа не раде својом вољом, већ су обичне лутке које други покрећу“. За њих су историјски процеси и догађаји „само марионетске игре“, јер ти историчари „умјесто класних, националних и других покретача људских активности и одређења виде само марионетске конце које вуку неке далеке и туђе силе“.

Д. Вујовић истиче да и данас неки историчари настоје да и наш Народноослободилачки рат и револуцију тумаче тврдњом да је „све оно што се дешавало у нашој земљи“ било само пуко „извршавање наређења Москве и Лондона“, који су све „конце наших збивања држали у својим рукама“. Наравно, таквим приступом није могуће — тврди Д. Вујовић — открити цјеловиту суштину историјских догађаја, па ни историје Народноослободилачког рата, иако не треба порицати велику улогу спољњег фактора, који је имао знатног утицаја на политичке и друштвене токове на југословенском простору. Зато превасходно „основне узроке историјских збивања треба тражити у унутрашњим друштвеним процесима“ — инструктивно наглашава Д. Вујовић.

VIII

Остајући чврсто на становишту „дијалектичког приступа историјским појавама и догађајима“, Д. Вујовић сматра да их је само тим приступом могућно свестрано истражити и освијетлити. Тај приступ увијек мора бити конкретно историјски, свестран, класни и национални и у проучавању, како цјелокупне прошлости Црне Горе тако и појединих њених сегмената и садржајне проблематике. Али критикујући методолошка одступања од комплексног дијалектичког приступа, он указује на бројне примјере и вулгаризације овог приступа у третирању појединих догађаја и историјских процеса из историје Црне Горе. Прије свега та вулгаризација је, тврди он, видна у класном и националном приступу тумачењу прошлости Црне Горе. Наиме, „угаони став марксизма“, када је ријеч о историјском развоју друштва, јесте став да је читав историја управо „историја класних борби“. И управо овај приступ — каже Д. Вујовић — често је вулгаризован, било од „разних називи марксиста“ било од „непријатеља овог приступа“, од првих начином „његових примјењивања, а других извитопереним приказивањем његове суштине“. Вулгаризација овог приступа своди се на поједностављен, шематски начин тумачења историје, метод који занемарује друге методе којима је могуће открити богатство свих историјских токова. Д. Вујовић признаје да је у почетном периоду „наше посљератне црногорске историографије било извјесних тенденција вулгаризације овог приступа“, али каже „да се од тенденција није даље отишло“. Изричући ову оцјену (прије седам година), он констатује да се од почетка седамдесетих година овога вијека, тај приступ историји све више занемарује, „па се умјесто класног у први план истиче национални приступ у објашњавању историјских догађаја и појава“, који је, по њему, у основи „буржоаски приступ“. У том смислу он замјера и историчарима и свим оним који преферирају нацију као једину постојећу реалност, и који

„национално припадништво и национално осјећање истичу као највеће вриједности и битно и најважније одређење човјеково“.

„Тако је и у нас“, — пише Д. Вујовић, — „у Црној Гори било појава да се вриједност људи па и стваралаца историчара мјери према томе колико је ко Црногорац. Та атмосфера провјере историчара да ли су довољно Црногорци у Црној Гори владала је нарочито у другој половини 70-их година. У том провјеравању нарочито је био активан, на жалост, један историчар који је био на врло високим функцијама. Дакле, питање је било да ли је неко „добар“ Црногорац, а не да ли је добар научник историчар“ (Тезе о неким идејним и теоријско-методолошким проблемима... , 122—123).

Разумије се, у таквим условима и мјерилима идејне „подобности неког научника“ било је тешко остварити научне резултате у историографији, уз потискивање строгих научних мјерила и начела. Јер, од идејно-политичке подобности историчара зависило је да ли ће његови радови бити штампани, да ли „може бити сарадник на неком научном послу“, да ли ће постати члан Црногорске академије наука и умјетности, универзитетски наставник или заузети неку јавну функцију. Тај изопачени захтјев „да се историчари писањем доказују“ да су „добри Црногорци“, да су пожељни, подобни само они историчари који зависно од дневно-политичких прилика и захтјева тумаче друштвени развој, цјелокупну прошлост, и који се вреднују по томе колико се „испољавају као припадници нације и колико доприносе замишљеној афирмацији нације“, а не по цијењеним историографским резултатима заснованим на објективној анализи изворног материјала — наилазио је на аргументовано одбацавање Д. Вујовића. Због критике стварања политичке климе погодне за појаву разних надри историчара, који су се, под заштитом појединих политичких моћника, па и институција, утркивали „у глорификовању и тобожњој одбрани нације“, овај историчар је трпио притиске и политичке осуде, проглашен је био за политичког отпадника, за непоћудног научника.

Но, без обзира на све то, Д. Вујовић се одлучно супротстављао таквој општој „доминацији националног“ и стварању националистичких митова „о непопрешивој нацији и националној држави“, одбацавао је ненаучно схватање да на цјелокупну прошлост црногорског народа треба гледати „крз националну призмју“. Јер примјењивањем „оваквог приступа историјским догађајима добија се не вјерна, објективна, већ жељена, а то је искривљена слика историјске прошлости“. Упозоравао је Д. Вујовић да је опасно и погубно не само за науку него и за политику да подстиче бујање национализма, политику која не чини што је неопходно да се обуздају агресивни националисти. Замјерао је политичким субјектима што схватањима о прошлости црногорског народа придају више значаја и омогућавају распрострањење националним заблудама, него, рецимо, схватањима науч-

ника-историчара од угледа. Доказивао је да је то „само привид“ и да ће националистичко схватање прошлости нестати са нестанком узрока који рађају политичку и привредну кризу, а да ће истовремено изгубити било какав значај и самозвани месије-историчари, ти „свјесни загађивачи човјекове интелектуалне средине“. Али од тих научникових упозорења као да је било мало користи.

IX

Једно од крупнијих питања савремене црногорске историје која су научно заокупљала пажњу Д. Вујовића било је и црногорско национално питање. Управо он се као историчар највише и упуштао у расправе о овом комплексном питању црногорске историје. Из његових мањих студија, чланака и разних полемичких текстова настала је и посебна књига (*Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић 1983, стр. 276), у којој је изложио своје истраживачке резултате о црногорском националном питању и његовом рјешавању у најновијој историји. Ова Вујовићева књига свједочи — без публицистичких ефеката карактеристичних за писање о црногорском националном питању других аутора, у првом реду, политичара, публициста и журналиста, међу којима је било и лишених елементарних знања из историје, а који су острашћено и жустро расправљани о овом историјском проблему — с каквом се драматиком посљедњих деценија расправљало о црногорском националном питању. Наиме, у црногорској и југословенској журналистици и публицистици, а посебно на многим јавним политичким и разним „марксистичким трибинама“, читаво вријеме послје Другог свјетског рата расправљало се о томе да ли постоји црногорска нација, када је могла да историјски настане и да ли су Црногорци индивидуалност у самој српској нацији. У југословенској па и црногорској историографији није било, међутим, научне студије која би црногорско национално питање освијетлила дубински свестрано и историјски темељито. Тек Вујовићева књига *Прилози изучавању црногорског националног питања* попунила је донекле ту празнину и унијела више свјетла у ово питање гледано у историјској ретроспективи и перспективи.

У југословенској историографији било је а, рекао бих, и данас је, раширено увјерење да је на црногорском националном питању извршена подјела и у историографији и публицистици на „зеленашко“ и „бјелашко“ схватање и третирање постојања и непостојања црногорске нације. Д. Вујовић је овом сложеном проблему пришао, као историчар „марксистичке оријентације“, на чему је увијек инсистирао као методолошком начелу темељећи свој историографски рад, са жељом да га освијетли, како

сам наводи — објективно, историјски аргументовано. Настојао је, како сам истиче, да студирањем и расправљањем о феномену црногорског националног питања не подлегне било каквој идеолошкој инструментализацији — „бјелашкој“ и „зеленашкој“ — критички одбацујући све митове о црногорској прошлости, било старе или новокомпоноване.

За Д. Вујовића није спорно постојање црногорске нације. Он сматра једностраним мишљења оних који стоје на становишту да је црногорска индивидуалност само дио српске нације. По њему је „данашња црногорска индивидуалност резултат једног историјског процеса започетог у периоду формирања праћанског друштва у Црној Гори, али процеса тада недовршеног, него и до дана данашњег продуженог“. Али, с друге стране, он сматра научно неодрживом тезу оних историчара и публициста који на „постојећи ниво црногорске националне индивидуалности гледају као на нешто што је увијек постојало“, па чак и од најстаријих времена, „од кад су се Словени доселили на ове просторе“. За њега, као и за све друге историчаре, етнологе и друге људе који држе до поштовања историјских извора, научно је неприхватљиво и неодрживо схватање по коме се црногорска национална индивидуалност развила на некој аутохтоној етногенетичкој антисрпској основи и да „црногорска национална држава постоји од IX вијека до дана данашњег“. Д. Вујовић стоји на становишту да црногорска национална индивидуалност настаје у нововјековној прошлости, и да процес њеног уобличавања још увијек траје, да се црногорска нација развила из српског етноса и да Црногорци имају осим националне и снажну историјску српску свијест. Он историјским чињеницама и другим битним етничким категоријама (језик, обичаји, морал, вјера, психичке и друге одлике) побија националистичка схватања која превасходно имају за циљ да црногорску националну индивидуалност одвоје од своје српске етничке подлоге и да Црногорцима потру њихову „српску историјску свијест“. Говорећи о томе на првом програму Радио-Београда, Д. Вујовић каже да „црногорски националисти сматрају да су Срби дежурни кривци за све невоље Црногораца“, почев од доба Стефана Немање „па до дана данашњег“. Они, националисти, „упорно проповиједају антисрпску мржњу“, тврдећи, наравно „без доказа да су Црногорски аутохтоног етничког поријекла“, да су словенско-дукљанске етничке подлоге и да према томе они немају никакво заједничко етничко поријекло са Србима. Из таквог неспрског етноса црногорски националисти — каже Д. Вујовић — „изводе постојање црногорске националне индивидуалности, тврдећи, дакле, да је нација етничка категорија“. Зато они све оне историчаре и друге црногорске интелектуалце „који сматрају да су Црногорци српског етничког поријекла проглашавају за великосрбе и непријатеље Црногораца и црногорске националне индивидуалности“.

У полемици са ненаучним схватањима настанка и развитка црногорске нације, Д. Вујовић је стално наглашавао да за историјску науку (и не само историјску него и њој сродне друштвене, хуманистичке науке) „није спорно етничко поријекло Црногораца, они су српскога поријекла, али су се захваљујући посебним историјским околностима конституисали у једну посебност“. По њему, „процес конституисања црногорске индивидуалности је трајао вјековима“, почев од времена владања Црнојевића Горњом Зетом, односно оновременом Црном Гором, у другој половини XV вијека, па све до нашега доба. На индивидуалност Црногораца утицао је дуг процес ослободилачке борбе противу Турске и њихови напори да организују своју националну државу: најприје је дошло до интеграције староцрногорских, а у XIX и почетком XX вијека још и брдских и дијела херцеговачких племена „у индивидуалност коју називамо црногорски народ, да би са развитком грађанског друштва у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека тај процес попримио један нов карактер, то јест национални карактер“.

Дакле, по Вујовићу, процес националног конституисања црногорске нације, односно националне интеграције и хомогенизације Црногораца, траје „последњих стотину година“, а то значи да тај процес „није био довршен када је Црна Гора ступила у заједничку југословенску државу“. Тај је процес, по Д. Вујовићу, „продужен у врло специфичним условима“, све до наших дана, одвијајући се на два фронта борбе: спољашњем и унутрашњем. На спољашњем фронту борба се водила „противу велико-српске буржоазије и њене хегемоније“, јер су буржоаске снаге биле те које су угрожавале „економски, политички и културни, па самим тим и национални развитак Црногораца“. За њега то су јасне ствари. (Прилози изучавању црногорског националног питања, 181).

Занимљиво је истаћи како Д. Вујовић гледа на унутрашњу борбу као на важан фактор од утицаја на конституисање црногорске нације. Наиме, — каже он — на том фронту борба за национално конституисање Црногораца се водила „противу оних снага унутар црногорског народа, које су се национално већ определијелиле, али не као припадници црногорске већ српске нације“. И управо тај процес борбе противу оних Црногораца који су се определијелили као припадници српског народа, односно српске нације, „био је много сложенији и од њега је умногоме зависила борба на спољњем фронту“. Јер, осјећање великог броја Црногораца да су национално Срби није случајна појава и не може се подводити под појам „обичне издаје“ црногорске нације, како то приказују „правовјерни, стопостотни Црногорци“, дакле, није ни „категорија моралне природе, већ појава која има објективне историјске изворе у самом развоју Црне Горе“, констатује Д. Вујовић, Свијест Црногораца да су дио српског народа за Д. Вујовића је „управо посљедица једне од двије реалне тен-

денције националног развитка Црногораца“. За формирање „црногорске националне индивидуалности“, по Д. Вујовићу, постојао је „реални интерес црногорског народа“, односно Црне Горе, која је у међуратном периоду, у Краљевини Југославији, „била запостављена и утњетавана“, па је борба „за националну афирмацију била“, дакле, „реална политичка и економска потреба Црне Горе и Црногораца“.

Овај кратак осврт на неке Вујовићеве погледе о питању конституисања националне индивидуалности Црногораца нема за циљ отварање расправе о његовим тезама и доказивању да ли су баш постојали сви реални интереси црногорског народа да се издваја из „српске етничке масе, због одређених историјских услова развитка појединих дјелова те масе“. Циљ овога кратког осврта је само да се покаже како овај наш историчар гледа на црногорско национално питање, без упуштања у расправу о његовим тезама, ставовима и закључцима о којима постоје и другачија научна мишљења. Зато ћу осврт на ово питање његовог научног интересовања завршити констатацијом да, без обзира на то што има и оних који не прихватају његово гледање на црногорско национално питање, и што их могу и оспоравати, сасвим је извјесно да је он, расправљајући о бројним и разноврсним проблемима из овог историјског комплекса, дао значајан подстицај за његово даље научно истраживање, промишљање и тражење одговора на питања која је покренуо. Сигуран сам да сви научници историчари и други научници који се буду занимали за феномен црногорске нације неће моћи не само да заобиђу радове овог научника о овој политиколошко-социолошкој и историјској теми, већ ће у њима наћи инспирацију, па и историјске доказе и упоришта за постављање и нових научних судова о црногорском националном питању. А то и јесте оно што једном историчару обезбјеђује трајање у историјској науци.

Х

Радови Димитрија Вујовића заузимају видно мјесто у црногорској историографији уопште. Његов однос према претходницима и савременицима много је сложенији него што се у овом тексту може показати и приказати. Он је један од оних црногорских и југословенских историчара, а они нијесу бројни, који нијесу читали друге да би само дошли до потребних чињеница, већ их је прије свега, занимала историја као цјелина. Читајући друге образовао је себе. Стога се увијек радовао откривању карактеристичних историјских докумената и чињеница и онда када их је налазио у објављеним историографским радовима, као и кад је до њих сам долазио претресајући прашњаве архивске фондове. Степен употребљивости откривених чињеница мјерио

је не само потребама своје експозиције већ и много више, потребама свога сазнања. Та врлина Вујовићевог историографског рада заслужује научно уважавање. За њега је карактеристично да је учио и од оних са чијим се научним схватањима историје није увијек најбоље слагао. Такво учење му је утирало пут ка успостављању методолошке антитезе, а и коришћења на свој начин оних историјских чињеница за које је држао да су их други писци можда погрешно употријебили или протумачили. На тај начин, он је постао веома упућен познавалац у многе савремене историографске проблеме, не само наше него, нпр., и француске историографије.

Димо Вујовић се, као што је већ констатовано, формирао као историчар-научник у раздобљу које историчари данас обично називају „фаталном детерминисаношћу“ не само у југословенској историјској науци. Та „фатална детерминисаност“ у југословенској историографији, па и у свим бившим социјалистичким земљама, огледала се у чињеници да се задатак историјске науке, углавном, сводио на „предвиђања и употријебљивост резултата“. Другим ријечима: од историографије се тражило да буде тенденциозна и партијно опортуна, да буде пристрасна сагласно свом друштвеном ангажовању, да оправдава владајућу идеологију и политичке борбе које су довеле до новог поретка.

Југословенско „социјалистичко самоуправно друштво“, као свако „ново друштво“, у жељи да се изгради на „новој социјалној идеји“ чинило је покушаје на разне начине да створи себи легитимитет и трагањем за властитим историјским коријенима. У том настојању да открије своје коријене и да на њима утемељи „нову социјалну идеју“, односно своју политичку идеологију, и прошлост је дијељена на пожељну, а историјски субјекти су селектирани, као и историјски извори, на оне који оправдавају „ново друштво“.

Према томе, и историчари су се, зависно од универзитета и традиције историјске школе, образовали да читају и интерпретирају историјске изворе тако да задовоље идеолошку схему, на тако селективним изворима писани су историографски радови, уџбеници историје и друга приручна литература. Задатак таквог историографског рада сводио се на стварање пожељне историјске свијести, васпитање поданика који ће увијек правдати дневну политику итд. Д. Вујовић је један од оних историчара, који су, иако су срцем и душом били за утемељење „нове социјалне идеје“, ипак давали отпор писању пожељне историје. Чинио је то некад с више некад с мање научне борбености, али је увијек наглашавао погубност таквог ангажовања историчара и њиховог рада за историјску науку. Бројни су његови текстови који о томе свједоче, нарочито они настали у последње двије деценије, када је, овладавши чињеницама и знатно продубљенијим знањима о прошлости, прије свега усвајањем теоријско-методолош-

ких начела савремене француске историјске школе, израдио јасно критичко мишљење које је наслућивало сукобљавање „са самим собом“. И управо то критичко мишљење у „опреци са самим собом“, мада још у оквирима остатака идеала своје младости, допринијело је израђивању његовог научног ауторитета, па и идентитета науке којом се бави.

Својим обимним историографским дјелом Димитрије Вујовић је постао један од историчара који су означили настајање једног новог раздобља у црногорској историографији. Он је то постигао интензивним научним радом, али и смислом за организацију научних установа и њиховим усмјеравањем на научни колосијек. Толерантно и постепено је одбађивао традиционално схватање историје и борио се да историјска наука очува свој интегритет, да се заштити од продора некритичности и ирационалног, било конзервативизма било помодарства.

Организовани рад на црногорској историографији прве три послеријатне деценије, као што је већ речено, превасходно је био везан за Историјски институт за проучавање историје Црне Горе. Првих десет година тај Институт је имао ширу програмску концепцију, поред изучавања историје замишљено је било да се бави и етнографијом, археологијом, демографијом, историјом умјетности и свим помоћним историјским наукама, посебно архивистицом и библиографијом. Тако амбициозно замишљена дјелатност била је израз ондашњег времена, израз „новог друштва“, које је изражавало велику заинтересованост да себи потврди легитимитет трагањем за властитим историјским коријенима. Замишљени мултидисциплинарни концепт проучавања прошлости Црне Горе био је и оновремени израз степена (не)развијености појединих научних и културних активности у нас. То се огледа и у чињеници да су први млади научни радници у Институту били економисти, правници, па тек долазе школовани историчари, људи од струке. Зато није било случајно да су и прве докторске дисертације одобраване и књиге објављиване на теме из економске и правне историје Црне Горе (др Мирчета Ђуровић, др Жарко Булајић, др Душан Вучковић, др Томица Никчевић, др Илија Радосавовић, др Љубинка Богетић и други). Историчари ће ступити на научну сцену (они школовани после Другог свјетског рата) тек од шездесетих година. Временом се Институт, с настајањем и развојем појединих институција у области културе, чему је Институт за проучавање историје Црне Горе давао подстицаја као научна установа, свео на институцију чији је задатак да, углавном, проучава историју. Додуше, на то је имала утицаја и чињеница да Институт једно вријеме није имао ни високостручнога кадра да би се бавио онако широко замишљеним проучавањем прошлости Црне Горе и њене културне баштине уопште. Занимљиво је истаћи да првих десет година Институт готово није имао ни професионалних историчара, већ је своје научне планове и задатке остваривао уз сарадњу научни-

ка из Београда и других југословенских научних центара. Такву ситуацију у Институту је затекао Д. Вујовић када је постао његов директор (1959). Осим тога, Димитрије Вујовић је био један од првих образованих послеријатних историчара, а у Историјски институт је ступио и као човјек с именом у јавном, политичком, културном животу Црне Горе. Та је чињеница била од утицаја да се тек од почетка шездесетих година приступило формирању научних радника — дипломираних историчара. Од онда па све до отварања студија историје на Филозофском факултету у Никшићу (1981), научни кадар је, углавном, стасавао у Институту. Знатан допринос том стасавању историчара научника дао је Д. Вујовић.

Цјелокупна прошлост Црне Горе, од најстаријег доба до закључно с временом НОР у Југославији и Црној Гори, постала је предмет научног истраживања тек када је Институт успио да окупи један број млађих научних радника и да их усмјери на обраду појединих временских раздобља и садржајних подручја. Није случајно што се тај студијски истраживачки рад поклопио с временом када је Д. Вујовић руководио Историјским институтом. На положају директора он је испољио особине и способности вриједне истицања, како у организацији научног рада тако и у осмишљавању, планирању и програмирању тема које су обрађиване. Знатан број објављених историографских радова (монографија, студија, чланака, расправа, прилога и др.), током шездесетих и седамдестих година свједочи да се, напореда с обрадом политичке, прилично студиозно радило и на истраживањима привредне, правне и просвјетно-културне историје Црне Горе.

Иако је Д. Вујовић настојао и као руководилац Института и као научник да се, колико су то дозвољавале кадровске снаге и материјална средства, истражују сви периоди прошлости Црне Горе, ипак је и прије и после његовог директоровања, највећа пажња била усмјерена на изучавање новијег времена, нарочито раздобља од средине XIX вијека па до 1945. године. Као и у осталим националним институтима у бившој социјалистичкој Југославији, и у Историјском институту Црне Горе преферирана је историја радничког покрета, КПЈ и револуције (1941—1945). Такву оријентацију диктирала је, разумије се, државно-партијска власт, која је хтјела да створи „своју нову историју“.

Једна од одлика Д. Вујовића као историчара је у томе што се није формирао као уски специјалиста и што своје научно интересовање није омеђио уским временским границама и скученим географским простором, а ни суженим избором тема и историографских питања којима се бавио. Додуше, у жижи његовог научног интересовања била је прије свега прошлост Црне Горе, нарочито друге половине XIX и прве четири деценије XX вијека, али је при том његово интересовање прелазило границе ге-

ографског простора Црне Горе, обрађујући догађаје и историјске појаве из југословенских, па и свјетских оквира и релација (на примјер: односи Црне Горе и Француске, црногорско-италијанске везе, фрагменти из дипломатске историје Црне Горе уопште и др.).

У Вујовићевом стваралаштву уочава се више подручја, односно кругова научног интересовања: развитак и учвршћење модерне државе у Црној Гори; односи Црне Горе и Турске у другој половини XIX вијека; Први свјетски рат; уједињење Црне Горе и Србије; стварање југословенске државе; Црна Гора у Краљевини Југославије — грађанске политичке странке, раднички и комунистички покрет; НОР и револуција у Црној Гори; политички односи Црне Горе и других југословенских земаља и Француске у XIX и XX вијеку; црногорско национално питање; теоријско-методолошки проблеми изучавања историје Црне Горе; масони и стварање југословенске државе; полемике и разни други критички написи. Већ је речено да је као врло млад написао и знатан број текстова из марксистичке теорије, затим књижевних, новинских и других прилога на друштвене теме.

Из Вујовићеве библиографије радова уочљиво је да се ради о временски, просторно и предметно врло интересантном и тематски разноврсном опусу. Иако ће за вредновање његовог обимног дјела бити потребно много више студијског рада, ипак, ономе ко је читао и чита његове радове није тешко запазити да су ти радови у већини настајали на основу темељних истраживања у домаћим и страним архивским установама, као и да се у знатном броју њих први пут постављају и научно расправљају и освјетљавају поједини догађаји и појаве. Другим ријечима, он није ишао историографски означеним, а још мање утабаним стазама настављајући истраживања и идеје других историчара, већ је највећим дијелом сам крчио пут који је водио у средиште неких необрађених тема. Да би се научник могао успјешно упуштати у тако разнолике тематске садржаје на црногорском и југословенском простору, и то у два вијека, како то чини Вујовић, услов је да посједује солидно стручно знање, и то не само из уже струке него и из других историји сродних научних дисциплина. А његови радови доказују да он та стручна знања посједује, као и широку општу културу.

Вујовићева знања су темељна и широка, јер их је стекао на вријеме, у гимназији и током студија, нарочито факултетских, али и касније, читањем и систематским интелектуалним радом, што је претпоставка за успјешно бављење науком. Његови научни и публицистички текстови говоре да он посједује и интуицију да осјети смисао историјског развоја, смисао да продре у суштину, у срж проблема, било да проучава друштвене процесе, политичка збивања, државу, било неке друге конкретне историјске теме. Д. Вујовић је историчар који има смисао за анализу, али и за синтезу. За њега се може рећи да је истори-

чар имагинације, али његова имагинација је заснована на добром познавању чињеница које открива, упознаје и сазнаје дугим, стрпљивим и често мукотрпним радом савременог архивског истраживача. Осим тога, Вујовић је један од оних наших историчара који су изникли из народа и који знају да осјете његову душу, његова стремљења и историјски ход у прошлости, па и да ослушне народно било у садашњости. Дакле, Вујовића не занима само прошлост Црне Горе, него подједнако и њена садашњост, рекао бих, увијек опсједнутог страховањем за њену будућност, као и будућност Југославије. Све то чини да он спада у ред оних наших историчара чији углед није мали у друштву, нити је пролазнога карактера.

XI

У осврту на неке битније одлике научног рада Димитрија Дима Вујовића, нужно је, чини се, ради потпунијег увида, додати и то да он нашу, посебно црногорску историју настоји да повеже са општим историјским токовима, да догађаје доведе у везу са сусједним земљама, затим с Русијом, Османским царством и државама Западне Европе. Њега подједнако привлаче како теме општијег значаја тако и оне од локалне важности, теме о појединим конкретним проблемима. Ипак, најтемељитије и константно се бавио историјом Црне Горе, прије свега — како сам истиче — „развојем модерне црногорске државе и друштва и црногорске индивидуалности“, тј. црногорским националним питањем. Друго подручје којем је највише поклањао научне пажње било је југословенство, односно југословенско питање, о чему је, као што је већ речено, написао неколико запажених књига и више чланака и мањих студија. И том комплексном питању, боље речено разним питањима из домена опште теме о југословенству, Вујовић је прилазио с потребном научном опрезношћу, акрибичношћу, градећи посебно историјску слику уједињења, прије свега Црне Горе и Србије, идући увијек од мањег ка већем, од једноставнијег ка сложенијем, од појединачног к општијем. Закључке је формулисао зависно од степена проучености историјске грађе и од утицаја друштвено-политичких прилика у којима је радио. Тако на примјер, у књизи *Уједињење Црне Горе и Србије* он своје закључке и оцјене о овом великом историјском чину, дијелом темељи и на званичним ставовима Комунистичке партије Југославије према уједињењу Црне Горе и Србије и уопште проблему уједињења југословенских народа 1918. године. Али у касније објављеним књигама (*Црногорски федералисти 1919—1929* и *Подгоричка скупштина*) он се неће ни освртати на „најпотпунију“ оцјену Петог конгреса КПЈ о уједињењу, што говори о његовом научном сазријевању и ослобађању од идеолошких схема.

Д. Вујовић своју научну будућност наговјестио је и раније, а утемељио је научном монографијом *Уједињење Црне Горе и Србије 1918*. О уједињењу Црне Горе и Србије прије тога писано је више мемоарско-публицистички и историјски популарно, објављено је више брошура и чланака, већином из пера бивших грађанских политичара, главних актера уједињења 1918. године, који су на овај историјски догађај гледали са својих политичких позиција, пристрасно. Но, међу тим ауторима било је и оних који су користили и нешто историјске грађе, али без потребног улажења у дубља критичка разматрања самог историјског чина.

Д. Вујовић се, међутим, трудио да методом научне критике покаже неодрживост тенденција у приказивању политике краља Николе, последњег владара династије Петровић, у вријеме припрема и извођења самог чина уједињења Црне Горе и Србије. Он је проблему уједињења двију српских држава приступио научно, прикупивши релевантне расположиве историјске изворе домаћег, па и страног поријекла, до којих је онда могао доћи. Тако је ова његова прва обимна монографија настала као плод вишегодишњих архивских трагања (урађена је као докторска дисертација бранена 1961. године на Филозофском факултету у Сарајеву), поглавито у архивима у Цетињу и Београду, исцрпљених до мјере која једном истраживачу може да обезбједи искуство у истраживачкој методологији уопште. За ово дјело карактеристично је да је написано не само на основу новоистражене архивске документације и оновремене штампе, већ и на основу причања још увијек живих активних учесника уједињења (1918), чија је казивања и сјећања аутор користио за провјеравање исказа из појединих папира, разних аката и одлука. Вујовић је упоредо са тим, због природе и величине догађаја, претресао и бројну журналистичку, пропагандну и мемоарску грађу, која је настала као непосредан или удаљенији одјек Првог свјетског рата (1914—1918), а у којој је писано о учешћу Црне Горе и Србије у њему, као и документацију која се односила на историју југословенске идеје и њено прерастање у југословенско питање и догађаје који су непосредно претходили стварању југословенске државе 1918. године.

Заснована на поузданим чињеницама, монографија Д. Вујовића о уједињењу Црне Горе и Србије била је, и остаје, примјер како је један „историчар марксиста“ настојао да превазиђе метод „грађанске“ политичке историографије. Вујовић је документовано, на основу вјеродостојних података, с једне стране, представио дубоке економске узроке кризе владавине краља Николе, и неопходну друштвено-економску нужност уједињења Црне Горе и Србије, с друге стране. У ранијој српској и југословенској историографији, међутим, није придаван значај економском фактору у сложеном процесу уједињавања југословен-

ских народа, па је утолико значајније што је Вујовић указао на важност економског елемента у дугом периоду приближавања и тежњи да Црна Гора и Србија живе сједињене у једној државној заједници. Осим тога, он је показао да их је на такав заједнички живот упућивала њихова етничка сродност, истовјетан језик и вјера, сличан менталитет, обичаји, заједничко извориште културе итд., а обрадио је и сва друга питања од релевантног утицаја на уједињење двију земаља. При томе је критички приказао политику београдске владе према Црној Гори, због тога што је Пашић рјешење Српског питања „видио у простом присаједињењу Црне Горе Србији, не водећи при томе ни мало рачуна о посебностима Црне Горе и Црногораца“; замјера му што је према Црној Гори поступио слично као што је, како каже, „поступио према Македонији“, коју је послје балканских ратова једноставно присајединио Србији, не водећи никаквог рачуна о „посебности Македонаца“. Он Николу Пашића чини одговорним и због тога што је новоствореној држави, умјесто уједињења у федерацију слободних и равноправних јужнословенских народа, наметнуо централистичко и монархистичко државно уједињење, које је крунисано 1921. године „реакционарним Видовданским уставом“. Пашићу он приписује у гријех и то што је успио да своје политичке планове наметне савезницима (Француској, Енглеској, Италији, Русији до Октобарске револуције 1917. године и Сједињеним Америчким Државама) о рјешавању српско-црногорских односа, односно рјешењу уједињења Црне Горе и Србије. „Због тога сам се и потрудио — цитира Д. Вујовић ријечи Пашића — „да се Црна Гора уједини само са Србијом, како би се прије свега обезбедила концентрација Срба“. По Вујовићу, то јасно показују одлике Велике Народне Скупштине у Подгорици, од 26. новембра 1918. године, о безусловном уједињењу, односно присаједињењу Црне Горе Србији. „Из тога се јасно види — закључује Вујовић — да је у Подгоричкој скупштини потпуно побиједила и прихваћена Пашићева великосрпска концепција рјешавања нашег националног питања, коју је он спроводио током читавог рата, радећи и на такозваном Црногорском питању. Он је тежио да то питање потпуно одвоји од југословенског и од стварања заједничке југословенске државе, па га је стално третирао као искључиво српско питање“.

За владу Србије је било врло значајно „да се Црна Гора не појави као посебан фактор приликом стварања нове југословенске државе“. Међутим, не стоји да је то био пут стварања „Велике Србије“, јер Н. Пашић тај термин ни током рата ни послје њега није употребљавао, нити је „Велику Србију“ прихватио као рјешење српског националног питања ни у тренуцима када су му савезници то стављали у изглед (1915), знајући да тиме не би било интегрално рјешено српско уједињење.

Без обзира на то шта је намјеравала и чинила србијанска влада, уједињење 1918. године се — што потврђују и извори које саопштава Д. Вујовић — одвијало кроз широки народни покрет у Црној Гори и на читавом југословенском простору. У Црној Гори тај покрет је имао изразито општенородни карактер. Великој Народној Скупштини у Подгорици, која је донијела одлуку о уједињењу Црне Горе и Србије, претходио је читав ланац капетанијских, среских и варошких изборних зборована којима су бирани повјереници, а затим окружних скупштина које су бирале посланике за Подгоричку Скупштину. Тај изборни поступак — изведен додуше на брзину и са импровизацијама какве се неминовно јављају у приликама непосредно последице рата на читавом простору бивше Црногорске краљевине — није измакао пажњи Д. Вујовића. Напротив. Он констатује да је Велика Народна Скупштина у Подгорици била састављена од посланика са читаве територије бивше Краљевине Црне Горе и да је међу њима било и представника муслиманског и шиптарског становништва, што је био први случај у историји црногорског парламентаризма. Читав изборни поступак пратило је одушевљење Црногораца, које није могло бити наметнуто одозго, неким декретима и притисцима владе Н. Пашића. Штавише, ни *зеленаши* — пристатице краља Николe — политичка струја која је била за условно уједињење, као и *бјелашки* — противници династије Петровића — који су представљали огромну већину народа, приближно око 85% — између којих је вођена отворена предизборна политичка борба око уједињења, сматрали су да стратешки и национални интереси налажу стварање заједничке државе, али су условљавали да Црна Гора директно ступи у заједничку југословенску државу, равноправно са Србијом („братоки руку под руку са Србијом“).

Догађаје који су претходили уједињењу и сам чин уједињења Црне Горе и Србије Вујовић је повезао тако да је све њихове функције довео у међусобну зависност и приказао свеукупност тог сложеног историјског процеса, феномена који је резултирао уједињењем наших народа. Није пропустио да дотакне било које важно питање. Узео је у обзир етничку истородност Црногораца и Срба, њихов исти језик, вјеру, економски интерес, представио је унутрашње прилике у Црној Гори, историјску заједничку прошлост, спољно окружење и упроженост једних и других; испитао је дипломатско дјеловање савезника и других држава у вези са уједињењем југословенских народа, придао значај резултатима Првог свјетског рата, послушао јавно мњење како у Црној Гори тако и на ширем југословенском и европском простору, разгледао историјске слојеве онога што се у Црној Гори мислило и говорило о уједињењу двију земаља, почев од времена митрополита Петра I Петровића и Караџорђа, митрополита Петра II Петровића Његоша и других политичких мислилаца XIX вијека, а што се у Првом свјетском рату открило и пока-

зало зрелим за историјску реализацију. Разноврстан у представљању историјског хода Црне Горе и Србије и њихових политичких планова о уједињењу по тематској хоризонтални, Д. Вујовић је истовремено био садржајан у изношењу суштине тог историјског процеса по вертикали.

Може се Д. Вујовићу замјерити претјерана критика начина на који је извршено уједињење Црне Горе и Србије 1918. године и уједињење југословенских народа уопште, али треба имати у виду да је та критика настала као резултат идејних погледа и оцјена владајуће идеологије КПЈ. Ипак, он је нагласио прогресивност историјског чина стварања југословенске државе 1918. године. Јер, како закључује: „Уједињење и стварање Југославије је напредан корак коме се одавно тежило и на чему су искрено радиле и сарађивале у прошлости најбоље снаге наших народа. Али то не значи да се може прихватити становиште да је самим тим било напредно и оправдано све оно што је било и урађено у борби за уједињење. Тим прије што не постоји уједињење уопште, што постоји само конкретно уједињење, у коме се изражава однос оних који се уједињују. Зато, иако је идеја уједињења била напредна и оправдана, то не значи да се може оправдати и онакво уједињење какво је извршено у Црној Гори, које је значило њену анексију од стране Србије и брисање сваког трага црногорске националне индивидуалности и које је као прву благодат црногорском народу донијело хиљаде попаљених и опљачканих домова и многобројна хапшења и суђења“.

Као што се из овог закључка види, Д. Вујовић се онда, као млад „историчар марксиста“, распињао између стварне воље Црногораца да се уједине са Србијом, што је научна истина и каснијег става КПЈ која је негирала демократски карактер уједињења југословенских народа, и то уједињење називала „такозваним“. У прилог тог и таквог гледања на уједињење 1918. године, опширно је цитирао ставове из политичког извјештаја ЦК КПЈ који је поднио Јосип Броз Тито на V конгресу КПЈ 1948. године, а у коме се каже: „До такозваног уједињења Срба, Хрвата и Словенаца дошло је 1918. године, помоћу обилне асистенције побједничких српских и француских трупа које су дошле у Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину и у Црну Гору... Јасно: те војске су дошле да би обезбиједиле великосрпској буржоазији владајући положај. — а читавој буржоазији у држави, тј. и домаћој буржоазији у тим крајевима, несметано опљачкање радних маса, — и да би онемогућиле револуционарни покрет у тим крајевима...“.

Сличан став је изражен и у политичком извјештају ЦК КПЈ за Црну Гору, на Оснивачком конгресу КП Црне Горе 1948. године, у коме Блажо Јовановић, о уједињењу, између осталог, каже: „Такозвано уједињење Црне Горе са Србијом у новембру 1918. године извршено је не само против воље и расположења

црногорског народа, него и уз помоћ бајонета српске војске, и то на најгрубљи начин, путем силе и преваре... То такозвано уједињење било је обично присаједињење. Црногорски народ није имао могућности да сам одлучује о својој судбини...“.

Наравно, Д. Вујовић није био једини историчар оног времена који је ставове и оцјене „КПЈ према уједињењу уопште, Црне Горе и Србије посебно“ из 1948, као и ранијих и каснијих година преузимао као „синтезу ставова“ југословенских комуниста изражених према стварању заједничке државе 1918. године. Те ставове, формулисане и изражаване током три и више деценија, прихватила је наша „марксистичка историографија“ као једино „исправне“ и позивала се на њих све до осамдесетих година. Међутим, нова архивска истраживања која је обављао Д. Вујовић у међувремену употпунила су слику оних збивања која је обрадио у монографији о уједињењу Црне Горе и Србије 1918. године. Он је та своја продубљенија истраживања новије историје Црне Горе, прије свега она која су се односила на црногорско национално питање, политичке и друштвене прилике у међуратном периоду у Црној Гори и њен однос према цјелини Југославије, презентирао у књигама насталим у посљедњих десет година (*Црногорски федералисти 1919—1929; Прилози изучавању црногорског националног питања, и Подгоричка скупштина 1918*).

Но, без обзира на идеолошку обојеност, Вујовићева књига о уједињењу Црне Горе и Србије представља историографско остварење од респекта у нашој историографији. Она ће остати интересантна за историјску науку, како по обиљу анализираних историјске праће тако и по начину на који су постављана питања и давани одговори на њих. Ова књига ће у историографији остати запажена за дужи период, ако не и непролазно, и по томе што свједочи о једном времену када су и мислилачки историографи, у које спада и Д. Вујовић, оправичавани идеолошким рамовима и били принуђени да се позивају на идејно-политичке ставове одговарајућих партијских форума. Али, без обзира на ту ноту идеологизације ова књига, као један од првијенаца у црногорској „марксистичкој историографији“, биће дуго на списку запажених радова црногорске и општејугословенске историјске литературе бивше Социјалистичке Југославије.

Уједињење Црне Горе и Србије 1918. године је очигледно примарна тема којом се Д. Вујовић бавио и касније. О томе рељефно свједочи чињеница да је последије двије и по деценије продубљенији истраживања објавио још три књиге у којима доминира тема југословенског уједињења и његових посљедица. Нарочито његова *Подгоричка скупштина* представља знатно продубљенију студију. Она је мисаоно зрелије Вујовићево историографско остварење. Ту је он саопштио много више разноврснијих изворних података, него што их је презентирао у монографији о уједињењу Црне Горе и Србије, будући да је до њих до-

шао дугим истраживањима и у нас и на страни. У монографији он је објавио и комплетну изворну грађу о одлукама Велике Народне Скупштине у Подгорици новембра 1918. године (такозване Стенографске биљешке, које раније нијесу публиковане). Д. Вујовић наглашава да је „објављивање тих биљежака био и један од разлога“ због којих се одлучио да припреми „посебну књигу о Подгоричкој скупштини“.

Увијек спреман да се искривљивању историјске стварности и манипулацијама супротстави примарним документима, Вујовић је овом књигом јасно доказао да је Подгоричка скупштина, која је прогласила уједињење Црне Горе и Србије и уједињење са осталим југословенским земљама, била изабрана на демократски начин у ондашњим тек започетим мировним приликама политичког живота, и да је, за разлику од свих других земаљских и локалних скупштина на југословенском простору, радила и одлучивала по утврђеним правилима парламентарне процедуре. На основу примарне грађе пружио је увјерљиву историјску слику и научно разложно објашњење политичких прилика у Црној Гори, гдје је огромна већина народа изражавала политичку вољу за уједињење са Србијом и истовремено за стварање југословенске државе. Овом књигом он је показао да чин уједињења Црне Горе и Србије не би смио бити „предмет и средство националистичких манипулација“, да се у догађајима 1918. и 1919. године не могу тражити докази и оправдање за неке „данашње политичке погледе“ на концепцију уједињења двију земаља и рјешавање српског, односно црногорског националног питања. Научна вриједност ове књиге је и у томе што писац износи „чињенице и научне судове који су сами по себи најбоља критика тих квази научних и дневно политички обојених тврђења“ сепаратистичких или „великосрпских“. У цјелини гледано, ова Вујовићева књига убједљиво и документовано свједочи, језиком примарних извора, да се без дубљег научног истраживања не могу поуздано заснивати судови о историјским догађајима и појавама. Његов суд о уједињењу Црне Горе и Србије и стварању Југославије дат у овој монографији нема више онај идеолошки предзнак из 1962. године.

Књигом *Подгоричка скупштина*, компонованом из студије дубоког научног размишљања о историји Црне Горе, о уједињењу југословенских народа и изворних прилога са Подгоричке скупштине, — заједно са његовим раније објављеним монографијама *Уједињење Црне Горе и Србије* и *Црногорски федералисти*, као и низом студија, чланака и других прилога у којима је разматрао процес уједињења као јединствену и недјелјиву појаву од историјски судбинског значаја за Црну Гору и Југославију — Д. Вујовић је стекао право на назив историчара југословенског уједињења уопште, а то је значајно историографско признање.

XII

Полазећи од схватања историје као скупа догађаја и историјских појава распоређених по значају при чему су најважнији они од далекосежног историјског домета, Д. Вујовић је својом интелектуалном радозналешћу понирио у њихово средиште и хватао се у коштац са многим проблемима да би их научно освјетлио. Једино се тако може и објаснити његово трајно занимање за историју југословенског уједињења, за мјесто и значај који је Црна Гора имала у том процесу и животу југословенске државне заједнице. Чин уједињења, односно формирања заједничке државе, за овог историчара била је историјска прекретница, коју Југословени све до слома Хабзбуршког царства 1918. године, а нешто прије тога и Турског царства (1912), нијесу имали прилике да реализују. Та велика историјска тема постала је привлачна и изазовна за овог научника истанчаног нерва, који зна да осјети важност историјског догађаја. Стога се стално бавио и још се бави овом темом, откривајући нове чињенице које су га довеле сазнању да су се национални покрети Јужних Словена зачели још концем XVIII вијека, на идејним основама европске рационалистичке филозофске мисли, и да су се одвијали смјером приближавања јужнословенских народа кроз читав XIX вијек, да би тај процес био крунисан 1918. године стварањем заједничке државе. За Д. Вујовића југословенска држава, како је истраживачки утврдио у посљедње три деценије рада, није била никаква наметнута, туђа и вјештачка творевина, већ свјесно и дуго жељено остварење, више генерација, у првом реду оних интелектуалних снага које су биле заокупљене идејом југословенства током XIX вијека, па све до Првог свјетског рата.

Међутим, уједињење југословенских народа 1918. године, изведено на основана рационалистичке филозофије и европског националног начела XIX вијека да *језик* чини основу нације, ипак није у свему одговарало југословенској историјској реалности. Једноставно речено, југословенска друштва нијесу имала довољно зрелу културу — како зналачки уочава Милорад Екмецић — да би ту филозофију узела за своју идеологију, своје вођство. Зато су вјера и припадност црквама на југословенском простору и послије стварања заједничке државе остали и даље основна карактеристика етничке идентификације. То је учинило да остану и све оне наслијеђене разлике и подјеле и противурјечности у новоствореној кући, да Југославија историјски не оствари потребан степен националне интеграције. Није ријеч о томе да није створена заједничка, југословенска, нација, већ о томе да није остварена интеграција ни једног од блиских народа који су сачињавали њене конститутивне дјелове. То и неки други фактори историјског наслеђа и узроци њихових судара услове дубину југословенске кризе одмах послије 1918. године.

Рефлексије те кризе, која је потресала и Црну Гору у оквиру Југославије, Д. Вујовић је третирао, како у својим књигама тако и у другим бројним радовима: расправама, чланцима, полемикама. Ипак, најпотпуније његово дјело о Црној Гори у међуратном раздобљу су *Црногорски федералисти 1910—1929* (објавила Црногорска академија наука и умјетности). Иако је ријеч о монографији у којој се историјски освјетљава један политички покрет који се конституисао у прађанску странку под именом *Црногорска странка* (1925), у њој је дата глобална панорама друштвено-политичких збивања у Црној Гори од стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1. децембра 1918), па све до 1929. године, када је заведена монархистичка диктатура и држава званично добила име Југославија. На основу мноштва изворног материјала (архивских списа, публицистике, мемоарске и друге историографске литературе), не само црногорске провенијенције, Д. Вујовић је освијетлио развој федералистичке идеје, почев од њене појаве у XIX вијеку, па све до времена када је та идеја постала политички врло актуелна, супротстављајући се унитаристичкој и централистичкој концепцији уређења новостворене југословенске државе, како у фази припремања уједињења тако и касније, када су знатне политичке снаге тражиле преуређење државе на федералистичким основама.

Овом књигом Д. Вујовић се потврдио као зрео научник који сигурно, систематично и синтетички излаже историјске појаве, прије свега развој политичке федералистичке мисли, као и њене главне носиоце у појединим временским периодима на југословенском простору уопште. Улазећи у суштину југословенске идеје као идеолошке основе на којој је вршена идејна и политичка припрема за уједињење југословенских народа, он је цјеловито изложио не само резултате других који су тај процес обрађивали него и своја схватања историјског значаја и идеје југословенства и федерализма, наглашавајући да су се оне упоредо развијале и да су се међусобно прожимале.

Дајући пресјек политичких мисли и идеја кроз нововјековну историју југословенских народа, који су настојали да се ослободе туђинске власти, уједине и изграде једну независну, напредну, демократску државну заједницу, Д. Вујовић је дошао до констатације да се федералистичка мисао у Црној Гори појавила с извјесним закашњењем, да је потенцирана тек у вријеме када се приступало стварању Југославије (1918). Што се, пак, тиче југословенске идеје, може се рећи да је одраније заокупљала највеће политичке мислиоце Црне Горе — митрополите Петра I и Петра II Петровића Његоша — дакле, још од прве половине XIX вијека. Д. Вујовић тачно залажа да закашњење појаве те федералистичке концепције о државном уређењу заједничке југословенске државе, у односу на југословенску идеју, којој су стремиле напредне снаге и у Црној Гори, чини изразиту специфичност у историји политичке мисли на црногорском и југосло-

венском простору, Но, иако са извјесним закашњењем, с обзиром на унутрашње супротности у Црној Гори и на неразвијеност грађанске класе и на црногорском, као и на цијелом југословенском простору, и по Д. Вујовићу се федерализам и југословенство јављају као историјска антитеза иностраној доминацији и остацима феудалног устројства држава које су стајале на путу зближавања наших народа, и, разумије се, њиховом демократском напредовању. Вујовић, с разлогом, у синтетичкој форми, истиче да је историјски пут на специфичан начин и југословенској идеји и федерализму крчен у процесу ослободилачке борбе и на црногорском тлу, само не, можда, тако снажно као у другим југословенским националним срединама.

И у књизи о црногорском федерализму Д. Вујовић исказује историју настанка Југославије, много детаљније и дубље објашњава суштину друштвеног и политичког живота — наравно, с посебним освртом на политичке, друштвене и културне прилике Црне Горе у новоствореној држави. У чину уједињења Црне Горе и Србије, који је непосредно претходио формирању југословенске државе 1. децембра 1918. године, изворним подацима поновио је и показао да је то уједињење жељела „огромна већина“ Црногораца и да је та њихова политичка воља „имала емоционалне и рационалне коријене“. „Емоционални коријени су — пише Д. Вујовић — потицали из осјећања етничког заједништва и жеље да се браћа нађу на окупу у заједничкој држави, а рационални из свијести о политичкој и економској нужности и користи од уједињења Црне Горе са Србијом“. Но, по њему, није било добро што је „српска буржоазија“ то искористила за остварење својих „класних интереса“ и што је на уједињење гледала као на једноставно „ширење Србије, односно просто припајање Црне Горе државној територији Србије“, и што је овим чином занемарен „историјски индивидуалитет Црне Горе и Црногораца“. Ријечју, Д. Вујовић и у овој монографији понавља свој критички став о недемократском начину „безусловног уједињења“ Црне Горе и Србије (проглашено одлукама Подгоричке скупштине, 26. новембра 1918. године). Али зашто је југословенска државна заједница створена на унионистичким, унитаристичким и централистичким концепцијама, на челу с династијом Карађорђевића, а не на федералистичким основама, што је заиста био демократски пут уједињења, и зашто су се и Црна Гора и Србија тако брзо и олако одрекле своје потврђене историјске државности и суверенитета у корист југословенске идеје и нове државне заједнице — на историјској науци је да то још истражује и цјеловитије објасни, прије свега у свјетлу свих оних догађаја и историјских појава које су продубљавале југословенску кризу и водиле јачању национализма, сепаратизма и коначно сецесије као негације југословенске државне заједнице.

Када је ријеч о црногорским федералистима, чију је историју до 1929. најпотпуније сагледао и представио управо Д. Ву-

јовић, ваља рећи да је његова заслуга и то што је аргументовано показао да је „зеленаштво“ у Црној Гори била политичка основа, наслеђе на којем се касније развијао „легални црногорски федералистички покрет“, као и мјеру утицаја који је тај покрет трпио са стране, прије свега од политичких грађанских концепција Стјепана Радића и његове Хрватске (републиканске до 1925) сељачке странке. Историјски извори примарног значаја омогућили су Вујовићу да изведе закључак да црногорски федералисти „своје концепције нијесу градили на принципу народности, него на историјском и државном праву Црне Горе“, (а то је један од доказа да су на њихова политичка и национална схватања имале снажног утицаја идеје осталих грађанских федералистичких снага у Југославији). Црногорски федералисти су у први план истицали државноправне аргументе и заслуге Црне Горе „у српском народу“, тражећи на тој основи равноправност „Црногораца са Србијанцима“, а не националној посебности. Но, и с таквим схватањима рјешења црногорског питања федералисти су — то се, како извори говоре, може рећи и за представнике других грађанских странака у Црној Гори и Краљевини Југославији — објективно, истина више спонтано него политички програмски јасно постављено, допринијели да Комунистичка партија Југославије постави црногорско питање и као неријешен национално-политички проблем, да у годинама уочи Другог свјетског рата развије тезу о постојању посебне црногорске нације.

Један од квалитета Вујовићеве књиге о црногорским федералистима јесте и у томе што се у њој, с научном сериозношћу, аргументовано указује на коријене федералистичког „зеленашког“ национализма и сепаратизма. И то је једна од значајнијих страна ове монографије која је чини отпорном према зубу времена

Истраживање федералистичког покрета Вујовић је завршио са 1929. годином, која чини један од међаша у међуратној политичкој историји југословенске државе. Јер, завођењем шестојануарске монархистичке диктатуре 1929. године престала је активност свих грађанских странака у земљи. Тада је и Црногорска странка обуставила политичку активност, да би је, као и остале грађанске странке, обновила тек последије ступања на снагу октроисаног устава (1931). У ствари, с 1929-ом годином завршено је једно раздобље у дјеловању црногорских федералиста, раздобље које је Вујовић заиста зналачки истражио, понирући у политичка збивања на црногорском простору, па и југословенском, од 1919—1929. године, да би сазнања до којих је дошао презентирао научној и осталој јавности.

Д. Вујовић је заиста успјешно обрадио најважнији дио историје црногорског федерализма до 1929. године, али је остао неистражен период његовог политичког дјеловања од 1929. до 1941. године, до априлског слома југословенске државе, када су вође

Црногорске странке поздравили улазак италијанског фашистичког окупатора у Црну Гору као „ослободилачки чин“. Да би се објаснио даљи ток и неславни завршетак политичке активности црногорских федералиста у међуратном добу, чије се вођство 1941. године приклонило окупаторском режиму, скинувши федералистичку маску и показавши своје право сепаратистичко лице, нужен је наставак Вујовићевих истраживања и свестрана и цјеловита анализа политичких, социјалних, националних, културних, класних, вјерских и других прилика у Црној Гори и Југославији. То намеће и неопходност објашњења феномена федерализма као једног од видова разбијања југословенске државне заједнице.

Научна вриједност Вујовићеве књиге о федералистичком покрету у Црној Гори није само у томе што је њом обрађено једно сложено и динамично вријеме у политичком животу црногорског и југословенског грађанског друштва, мада је и то научно веома важно, него и у чињеници што је у њој постављен и добио одговор низ значајних питања, као и оних која су остала отворена и на која историјска наука тек треба да одговори. Све то чини ово дјело чврстом историографском праћевином, будући да има дјелове сигурног темеља који су засновани на постојаној документацији и добро осмишљеним анализама. Овим дјелом заиста су унапријеђена знања о елементима грађанске политике у црногорском друштву између два свјетска рата, гледано уопште.

XIII

Један од значајних тренутака Д. Вујовића у бављењу историјом Црне Горе друге половине XIX вијека, без сумње је његов рад на обради личности кнегиње Даринке, рад који је резултирао појавом монографије *Књагиња Даринка* (Обод, Цетиње 1968). Њоме је употпуњена једна од празнина у црногорској историографији, у којој се и данас осјећа недостатак добре биографске литературе о личностима од историјске акције. Књагиња Даринка, супруга књаза Данила (1851—1860), имала је запажену улогу у политичком животу Црне Горе, како у доба краткотрајне владавине свога мужа тако и једно вријеме послије његове трагичне смрти (1860). То је и био разлог што је Вујовић пришао монографској обради личности прве црногорске књагиње, која је с кратким прекидима живјела у Црној Гори од 1855. до 1867. године и активно учествовала у политичким и државним пословима црногорскога двора. Њега књагиња Даринка није интерсеовала, као Црногорка, јер она то није била ни по рођењу, ни по васпитању, ни по социјалној припадности (рођена је у српској грађанској породици у Трсту, гдје је добила солидно образовање и изразито национално васпитање). Вујовић се, прије свега, бавио њеном политичком активношћу, а само узгредно је

рељефније оцртавао и њен физички, морални и интелектуални профил.

Иако — како Вујовић истиче — није имао претензија да да исцрпну студију — монографију о дјеловању књагиње Даринке, у оном времену када се заокружава процес стварања државних институција и организује двор на Цетињу, чијем је животу, манирима и церемонијалу књагиња Даринка удахнула знатну дозу европског духа, времену набујалом српским романтичарским заносом (књаз Данило је сањао о обнови Душановог царства, а књаз Никола пјевао пјесму — химну „Онамо 'намо“, уз бурне овације Уједињене омладине српске и свега напредног словенства), ипак, ономе што је истражио и написао о историјској страни њеног живота и дјеловања не би се могло што значајније ни данас додати. Наиме, на основу расположиве архивске грађе и од прегршти других сакупљених података, Вујовић је успио да сазда мозаик који реално представља политички лик књегиње Даринке, прве жене у црногорској историји која је била у ситуацији (истина, не дуго) да утиче на смјер и садржај, прије свега, спољне политике коју су водили књаз Данило и његов насљедник, синовац му књаз Никола (до 1867). Остале године њеног бурног и доста трагичног живота, Д. Вујовић није истраживао, јер она последице 1867. године није ни имала удјела у политичком и јавном животу Црне Горе.

У овој монографији, која чини само један важан сегмент из биографије прве црногорске књагиње, аутор је изложио главне факторе од утицаја на унутрашњи политички живот, приказао је политичке трзавице, неслагања и сукобе на, по изгледу једноставном али по интригама главара и сложеном, црногорском двору и око њега, затим спољнополитичке догађаје и односе Црне Горе с европским државама, нарочито драматична збивања између Црне Горе и Турске (ратовања и међународно разграничење, 1858./59. године), пријатељске ставове Француске и Русије према црногорској књажевини, али и интриге њихових дипломатија, везе и сарадњу Црне Горе и Србије и друге релације у којима је имала мање-више утицаја и књагиња Даринка. Вујовићеве закључци и судови, изведени из анализе свих тих догађаја, у којима је имала удјела ова просвијећена жена, по свом људском склопу богата и врлинама и манама, одмјерени су и реални. Он је дошао до тачног закључка да ова врло амбициозна и интелигентна жена, која се својим истуреним положајем, личним везама и вјештином наметала црногорској патријархалној средини, ипак није могла да игра пресудну политичку улогу у црногорском државном животу, како су то неки њени савременици сматрали. Али Вујовић је доказао и да је књагиња Даринка била способна да повлачи konce и иза јавне сцене, који су допирали и до неких значајних европских кабинета, и да је знала да у орбиту дипломатије стави политичке интересе Црне Го-

ре, користећи своје личне везе и утицаје на поједине европске дипломате, у првом реду француске. Њена политичка улога и уплив на црногорском двору освијетљени су до степена који омогућава да се сагледа атмосфера која ју је окружавала и која је утицала на њену активност у политичком животу оновремене црногорске државе.

Књига *Књагиња Даринка* скромна је по обиму, а такав утисак оставља на стручног читаоца и по научним претензијама. На то је указао и аутор у свом Предговору, што се може узети и као његова научна скромност и опрезност. Ипак, проучавањем јавног дјеловања црногорске књагиње, Д. Вујовић је заиста дао користан допринос освјетљавању оног периода црногорске прошлости. Стога ће ова књига у нашој историографији остати забиљежена не само по томе што је прва написана о првој црногорској књагињи (на основу архивске документације нашег и страног поријекла) него и по томе што је њен садржај изложен зналачки једрим и јасним/стилом и пробраним језиком. То ову монографију препоручује и широј читалачкој публици. Она је и добар примјер како би требало истраживачки радити на обради и других личности чија је улога била од значаја у прошлости Црне Горе. Примјера ради ваља рећи да и друга црногорска књагиња и краљица Милена заслужује сличну научну монографију, јер и њен утицај на црногорском двору током шездесет година није био мали.

XIV

Једно од веома значајних тематских подручја на коме се Димо Вујовић дуже задржавао тиче се односа Црне Горе и Француске од почетка друге половине XIX вијека до краја Првог свјетског рата (1918), па и нешто касније — до 1920. године. Његова монографија *Црна Гора и Француска 1860—1914* (Издање Историјског института СРЦГ у Титограду, 1972, стр. 515) представља ријетко темељито и значајно дјело које импресионира богатством нових историјских извора, истражених у нашим и страним архивима, прије свега у Паризу. Ово дјело свједочи о широком и свестраном научном интересовању Д. Вујовића, о његовој стваралачкој вољи и зналачкој радозналости, ерудицији и креативности. Он је једини црногорски историчар који већ деценијама с будном пажњом и дубински проучава црногорско-француске односе у XIX и првих деценија XX вијека, пратећи истовремено историографске истраживачке резултате о међународним односима у посљедња два вијека знатног броја историчара широм свијета.

Овом обимном монографијом Вујовић је показао да у историји међународних односа готово нема мање важних питања, о-

дносно да „нема завршених и за науку закључених тема“ — писао је поводом њене појаве познати српски историчар Чедомир Попов. Овом монографијом су — каже Попов — „обухваћени односи само једног кутка Балкана са Француском и то у раздобљу нешто дужем од пола века. Али ако се имају у виду неке опште познате историјске чињенице, као и неке друге на које је баш Вујовић указао, схватиће се и сложеност и ширина проблематике коју проучавање ових односа отвара“ (Југословенски историјски часопис, 1972, 3—4, стр. 180—183).

Д. Вујовић у овој монографији изворно и темељно доказује да је мала Црна Гора имала значајну улогу у политичком и духовном животу балканских народа током означеног времена и да је „била не само предмет пажње него и живе политичке акције француске дипломатије и званичних кругова“ ове државе, али истовремено „она није измицала ни интересовањима, радозналости и испитивању од стране јавног мњења, привредних, културних кругова француског друштва“ — закључује Ч. Попов.

Научна и стручна критика је веома добро примила и оцијенила Вујовићеву књигу о црногорско-француским односима 1860—1914. године. Ни о једној његовој књизи није написано толико приказа и рецензија, и у земљи и у иностранству (Француској, Русији, САД, Бугарској), и у свима је истицана њена висока научна вриједност. И аутор овог текста учинио је два осврта на ову књигу (краћи у додатку „Култура, уметност и наука“, Политика, бр. 919, субота, 21. април 1973, и знатно дужи у „Гласнику“ Института за национална историја, Година XVII, Скопје 1973, 1), подвлачећи да је она до тада најзрелије Вујовићево научно остварење, да је написана на темељу прикупљене нове и солидно простудиране изворне грађе нашег и страног поријекла, прије свега из француских архивских фондова, а дијелом посредно и коришћењем објављених дипломатских збирки докумената која се тичу других европских држава (Италије, Енглеске, Аустро-Угарске, Њемачке, Русије, Турске и др.) и Црне Горе.

О обиму извршених истраживања, поред осталог, говори и чињеница да је Вујовић пажљиво прегледао и прошао кроз волуминозне збирке докумената објављене у француским зборницима: *Les origines de la guerre de 1870—1871.* и *Les documents diplomatiques français 1871—1914.* Искрпно је истражио и обимну архивску грађу из дипломатских, трговачких и војних фондова архива Министарства спољних послова и Министарства рата Француске, коју је допунио разним сазнањима из грађе домаћих фондова — Цетињског и Београдских архива.

О значају ове књиге за црногорску и југословенску науку аутор ових редова је, прије двадесет година, написао, између осталог и ово: „Државни, друштвени, привредни и културни развитак Црне Горе у овом периоду имао је узлазну линију, и, природно, то је било од утицаја и на изграђивање спољнополитичких веза ове мале земље са појединим европским силама,

међу којима је Француска, послје Русије, заузимала значајно мјесто и имала највише уплива на афирмацију и одређивање праваца и путева црногорске спољне политике. Овом студијом у знатној мјери дат је допринос рјешавању врло сложеног научног проблема који можемо означити општим именом „Црна Гора и европска дипломатија“ (Миомир Дашић, Црногорско-француски односи у прошлости, „Политика“, 21. април 1973).

У овој Вујовићевој монографији, у којој је обрађен само један дио дипломатске историје Црне Горе и модерне Европе, од средине XIX вијека па до почетка Првог свјетског рата (1914), документовано је показано да је Француска, изузев кратког времена послје неуспјелог рата са Пруском 1870/71. године играла значајну улогу на европској и свјетској дипломатској позорници и да њено интересовање није могло мимоићи ни црногорско питање, актуелизовано нарочито разграничењем Црне Горе и Турске (1858/59), затим црногорске ослободилачке ратове у овом периоду (1862, 1876—1878, и 1912/13. године) и, разумије се, међународно признање црногорске државне независности (1878), као и свеукупну улогу и мјесто Црне Горе у склопу рјешавања комплекса *источног питања* и других политичких, националних и друштвених проблема везаних за балканске политичке, социјалне, економске, културне и вјерске прилике. Значај ове монографије је утолико већи што феномен црногорске дипломатске историје у означеном периоду до њене појаве није био научно истражен и проучен. Вујовић је попунио ту празнину у црногорској историографији, успјешно приказавши како се француска источна политика рефлектовала на Црну Гору, а прије свега у којој је мјери та политика доприносила рјешавању црногорског питања, односно регулисању односа између Црне Горе и Турског царства (Миомир Дашић, Црногорско-француските односи во минатото, Гласник, Год. XVIII, Скопје, 1973, бр. 1).

Др Љиљана Алексић-Пејковић, као врстан историчар српско-француских и српско-италијанских односа у другој половини XIX и почетком XX вијека, ову Вујовићеву монографију је оцијенила као основно изворно дјело „за даље изучавање дипломатске историје црногорске државе“. Вујовић је — каже Љ. Алексић-Пејковић — „повезујући француску политику са европским догађајима веома досједно и успјешно кроз целу монографију истакао црвену нит која је у посматраном периоду доминирала целокупном француском спољном политиком у односу на источно питање, а то је настојање да се Турска одржи“. Излагање у овом дјелу је сасвим савјесно и минуциозно, тако да се сасвим оправдано може рећи да је оно „не само историја француско-црногорских односа већ хроника спољне политике Црне Горе у посматраном периоду на основу француских докумената. Овако исцрпно коришћење документације ствара утисак да би евентуална даља или допунска истраживања у француским архивима на ову тему била излишна“ (Историјски часопис, књ. XIX, 1972).

У низу бројних радова у нашој историографији о политици Француске према српским земљама — Србији и Црној Гори — и борби њихових народа за националну независност, о интересовању „француске јавности за балканске народе и о настојањима људи овога краја да се упознају са тековинама француске историје, културе и политике, те да Французе заинтересују за своју судбину, код нас се већ доста писало“ — каже Ч. Попов — али у тој продукцији монографија Д. Вујовића *Црна Гора и Француска 1860—1914*. „представља једно од бољих и квалитетнијих остварења“. Поред онога што је било познато из историје дипломатије великих сила и њихових односа према Балкану, Вујовић је посебно показао да су се за Црну Гору, мада је пространством била најмања балканска земља, веома много интересовали европски кабинети и да је она у означеном раздобљу „била не само предмет пажње, него и живе политичке акције француске дипломатије и званичних кругова државног вођства“. Показао је он да су се за Црну Гору и њено патријархално друштво, њене горшачке људе, интересовало подједнако и француско јавно мњење, привредни, културни и други кругови француског друштва.

Пишући ову књигу, Д. Вујовић је имао за узор истакнуте историчаре француске структуралне историјске школе, њихове строге методолошке концепције у обради и научном рјешавању историје међународних односа у XIX и XX в. Управо то што је био у прилици да у Паризу чита и прочитава бројне књиге и друге историографске радове француских научника аналита, а појединих и да слуша предавања на Сорбони и да са њима води разговоре, прије свега о методолошким начелима, допринијело је да он овим дјелом највише искорачи као зрео научник. Односе Црне Горе и Француске посматрао је као дио научног проблема који се може означити као *Црна Гора и европска дипломатија*, са циљем да покаже и осветли „како се француска источна политика конкретно испољавала кроз рјешавање црногорског питања“. Држећи се стриктно методолошког оквира постављене теме, Вујовић је избјегавао да излаже општепознате чињенице и појаве, водећи рачуна да му се књига „не претвори у књигу о историји европске дипломатије“. Стриктно се држао методолошког принципа — како сам каже — „да је научно најоправданије и најкорисније, ако се углавном ограничи(м) на основни предмет моје обраде“ и тако је избјегао све оно што би оптеретило текст. Овакав методолошки принцип научно је оправдан, јер полази од уважавања степена изучености и квалитета научне литературе о међународним односима овога доба, па се — пише Попов — „мора сматрати, у специјалистичким студијама овакве врсте, сасвим исправним (Југословенски историјски часопис, 1972, 31 —4, стр. 180—183).

Д. Вујовић се кроз цијелу књигу трудио да остане досљедан методолошком принципу да не понавља оно што је познато из литературе, а у првом дијелу књиге (период до 1878. године, када су црногорско-француски односи били најзанимљивији и најдинамичнији) чак и превише досљедан. Да је то тако свједочи обим и квалитет архивских докумената и других извора које је користио у освјетљавању интензитета француског политичког ангажовања на рјешавању црногорског питања у оно доба. Он је у овом, првом, најдинамичнијем и најсложенијем периоду црногорско-француских веза и сарадње, страхујући да не подлегне прелричавању познатих историјских чињеница, остајао стриктно привржен исказу историјских извора. Али то не значи да се ни у овом дијелу књиге није користио резултатима историографије и да црногорско-француске релације није везивао за шири европски контекст оновремених међународних збивања. Чинио је и то, истина не увијек довољно и онолико колико би можда то било потребно за објашњење француске политике према Црној Гори и балканским политичким питањима уопште.

У другом дијелу књиге — историји црногорско-француских односа од Берлинског конгреса до Првог свјетског рата — Вујовић је уносио више података општијег карактера, којима не само што није оптеретио књигу, него ју је примјерно и обогатио изворним подацима које је лично открио. Додуше, позив на литературу за овај период односа између двије земље — осим 1908—1914. — био је од мањег значаја него у вријеме до завршетка велике источне кризе (1875—1878).

Други методолошки принцип којег се Д. Вујовић држао при писању ове обимне књиге, рекао бих, опет, под утицајем већ споменутих француских савремених историчара, био је да, поред дипломатских и других службених, треба показати и све остале везе и додире, иако неке сасвим скромне природе, између Црне Горе и Француске током шест деценија. На тај начин, Вујовић је успио да створи цјеловиту слику и да објасни суштину црногорско-француских односа, саопштивши и много детаља који бацају свјетло на везе између два народа толико међусобно различита, а који су били, стицајем историјских и других животних околности, доведени у међусобне, углавном, пријатељске комуникације. Тако се у Вујовићевој књизи налази на мноштво података који говоре о културним и просвјетним везама, о привредној и војној сарадњи, идејама које су долазиле из Француске у Црну Гору, о појединим француским стручњацима (преводиоцима и секретарима, лекарима, научницима, па и туристима) који су радили и живјели у Црној Гори или су се на други начин интересовали за њу.

Саопштено је у овој монографији и доста појединости о Црногорцима који су се школовали у Француској, а који су касније заузимали водеће положаје у црногорској држави (почев од књаза и краља Николе Петровића, војводе Ђожа Петровића, вој-

воде Станка Радоњића до многих других првих црногорских интелектуалаца) и својим знањем и радом знатно допринијели њеном напредовању. На црногорском двору се у оно вријеме с лакоћом комуницирало на француском не само као дипломатском језику. Томе је тон давао лично црногорски владар, који се школовао у Паризу, а и други из његове најближе околине, као на примјер његов министар иностраних дјела војвода Гавро Вуковић. Осим таквих детаља и појединости, из ове Вујовићеве књиге може се сазнати и да је Француска, рекао бих, прије Берлинског конгреса готово изузетно била ангажована на рјешењу црногорског питања, да је била спремна и да одступа од свог чврстог политичког става: одбране територијалног интегритета Турске, односно начела легитимизма у Европи, само да би помогла Црну Гору.

Све то говори да је Вујовић, проучавајући црногорско-француске односе у назначеном периоду, не само саопштио доста значајних и корисних појединости и података (који и сами по себи говоре о плодној сарадњи и комуникацијама између двију држава) него и корисних чињеница индикативних за једну тему која је научно, свакако, веома интересантна и која треба да буде предмет дубљег студиозног истраживања. Ријеч је о теми: мјесто нашег народа и његове националноослободилачке борбе у јавном мњењу и „још шире, у друштвеној свести европских народа“ — конкретно и у првом реду Француза. У свом опширном осврту на ову Вујовићеву књигу др Ч. Попов о значају те теме овако резонује: „Студирање ових питања може дати низ драгоцених сазнања о коренима и пореклу схватања и мишљења која и данас други имају о нама; може нам помоћи да правилније и истинитије одговоримо себи на питање: где смо били и где смо сада међу осталим народима света. Ову тему Вујовић није ни могао а ни желео да исцрпи, али је, судећи по претману који јој је дао, био свестан њеног значаја“.

Вујовићева књига о црногорско-француским односима у цјелини је фактографски солидно фундирана. Писана је с великим знањем и темељитошћу, па се може без оградe тврдити да су црногорско-француски дипломатско-политички односи, привредне и друге везе у означеном временском периоду тако јасно представљени да неће бити потребе да се било ко поново истраживачки враћа на овај период.

Ова Вујовићева књига је наишла на топао пријем и у иностраним научним круговима. Рене Жиро, професор историјских наука на Сорбони, о књизи *Црна Гора и Француска 1860—1914*, између осталог, пише: „У свему књига је добро документована, добро компонована, књига која освјетљава однос између два партнера очигледно неједнака, али, међутим, поглед на европске односе са једне осматрачнице доста удаљене од центра одлучивања, изванредно показује да су у овој Европи „Лијепе Еписхе“

(la Belle Epoque) Велике силе поклањале пажњу аспирацијама малих народа и амбицијама слабих монарха уколико су ови служили њиховим личним намјерама“. Р. Жиро закључује да Вујовићево размишљање о односима великих сила према малим народима и њиховим владарима није ново, „али је овдје изванредно илустративно дато“ (R. G., Dimitrije-Dimo Vujovitch, Cerna Gora i Francuska 1860—1914, Cetinje, 1971, 514 pages. (Le Monténégro et la France 1869—1914), Bulletin de la Societé, d’Histoire moderne quinzème serie — № 13, 74e Année, Paris).

И руски историчар Јуриј Писарев истиче да француска политика према Црној Гори у другој половини XIX вијека и до почетка Првог свјетског рата, све до појаве ове Вујовићево књиге, није била научно истражена и освијетљена и историографији. То се објашњава — пише Писарев — „по свему судећи, недостачом изворне основе, којом су располагали до овог времена истраживачи“. За разлику од царске Русије, која је још од времена императора Петра I сматрала Црну Гору својим ослонцем на Балкану, Француска таквих традиционалних и чврстих веза никада није имала, „чак ни у периоду најприснијих контаката Цетиња с Паризом“. Француски утицај „у овој земљи није био преовлађујући“. Оно што у овој Вујовићевој књизи недостаје, по мишљењу Писарева, јесте недовољно студиозно освјетљавање противурјечности у балканској политици између Русије и Француске, политике која се манифестовала и у њиховом утицају на Црну Гору. Али ову примједбу — каже Ј. Писарев — треба схватити као добронамјерну жељу да се и та страна проблема истражи и обради, а не као изричиту критику, јер књига у цјелини гледана оставља изванредан утисак, „написана је на професионално високом нивоу и њена појава, несумњиво, представља марљив допринос у науци“.

У цјелини гледано, Вујовићева монографија о црногорско-француским односима у прошлом и на почетку овог вијека чини драгоцен прилог историографији Црне Горе, као и историјско-дипломатској литератури уопште у нас. То је зрело научно остварење које баца снаг свјетлости на феномен спољнополитичких односа Црне Горе и њено мјесто у европској дипломатији означеног периода. Ова књига ће по много чему остати у врху не само огуса њеног (иначе плодног) аутора него и цјелокупне литературе о нововјековној историји Црне Горе уопште.

Тематику спољне политике Црне Горе од средине XIX вијека до 1918. године, осим у споменутој монографији, Вујовић је третирао, као што се види из његове библиографије, и у више чланака и прилога (*Захтјев књаза Данила за успостављање директних дипломатских веза између Црне Горе и Турске; Француски документи о црногорско-бугарским односима 1898. године; Француски амбасадор у Риму о црногорско-италијанским односима 1898. године; Једна молба Величана француском конзулу из 1864. године; Састанак књаза Николе и Мустафа-паше 1872. го-*

дине; *Ангажовање француске дипломатије у спору, око Вељег и Малог брда 1869. и 1870. године; Француски дипломати о бокелском устанку 1869. године; Француска и источно питање у другој половини XIX и почетком XX вијека; Француски лекари у Црној Гори у другој половини XIX вијека; La France de Second Empire et le Montenegro* и др.). Као што ови наслови сами говоре, Вујовић је обрађивао, осим односа Црне Горе и Француске, и поједина питања из дипломатских односа црногорске државе са Турском, Бугарском, Италијом и Аустро-Угарском. Заједничка одлика ових радова је то да су мање-више сви засновани на домаћој и претежно дипломатској грађи из француских архива, а дјелимично и руских докумената (приновљени списи који се чувају у Архиву Црне Горе на Цетињу). Та продукција јасно свједочи да је Д. Вујовић заслужан и за то што је црногорска историографија обogaћена значајним радовима из црногорске спољне политике не само у другој половини XIX вијека.

Д. Вујовић систематски истражује односе Црне Горе и Француске и за вријеме Првог свјетског рата, па и после његовог завршетка. Неки од тих радова тичу се и ширих југословенско-француских релација. Као резултат тог мукотрпног, упорног и систематског истраживања, настала је књига *Француски масони и југословенско питање 1914—1919. године* (Београд 1994), а рукопис монографије *Ратна сарадња Црне Горе и Француске 1914—1916. године* (рецензиран и прихваћен за штампу на сједници Одјељења друштвених наука ЦАНУ, од 18. јуна 1993. године, обима око 400 куцаних страница), појавиће се у издању ЦАНУ 1994. У току је и Вујовићев рад и на четвртој књизи на тему дипломатске историје Црне Горе, која носи радни наслов *Француска и црногорско питање 1916—1920. године*. Када се буду појавиле још ове двије књиге, које на одређени начин представљају наставак обимне монографије *Црна Гора и Француска 1860—1914*, — биће у цјелости обрађени црногорско-француски односи и тиме показано колики је био значај Француске у склопу свеукупне спољне политике Црне Горе као самосталне и суверене државе.

Научни опус Д. Вујовића из домена историје спољне политике Црне Горе је обиман и систематичан да би му и сам по себи обезбиједио мјесто у самом врху црногорске, па и југословенске историографије. Он је овим радовима показао смјер и неопходност даљег научног истраживања и освјетљавања спољнополитичких односа Црне Горе и оновремених великих европских сила, указао на задатак који стоји пред историјском науком Црне Горе у дужем временском периоду.

XV

Једна од значајних тематских области најранијег истраживачког рада Д. Вујовића, док је још студирао историју, као што је већ речено, била је историја комунистичког покрета између два свјетска рата и народноослободилачка борба и социјалистичка револуција 1941—1945. године у Црној Гори. О том његовом занимању, које није престало ни до данас, говоре бројни чланци и други мањи прилози, међу којима има и оних теоријско-методолошког карактера. О разноврсности тих радова најбоље свједоче њихови називи, што се види из приложене Вујовићеве библиографије.

Најобимнији рад из тог тематског подручја је књига *Године ратне* (Војноиздавачки завод, Београд 1968). Ова књига по свом жанру спада у аутобиографску групу историјске литературе. Прецизније речено, у њој се у мемоарском стилу, дакле на основу личних сјећања, приповиједа о Цетињу у Другом свјетском рату. Али при том се, као историчар „од заната“, Вујовић служио и сачуваним документима, штампом и провјереним казивањима других учесника догађаја. Вујовић о ратним догађајима говори живо и хронолошки интересантно, почев од мартовских демонстрација 1941. године, у којима је активно учествовао као матурант Цетињске гимназије и члан СКОЈ-а, па све до ослобођења земље 1945. године. Његова прича тече динамично и занимљиво, на моменте скоро и драматично, баш као и догађаји који су се смјењивали, нарочито током „злог прољећа“ 1941. године и касније. Вујовић је тешка срца доживио слом Југославије у априлском рату и италијанску фашистичку окупацију слободарског Цетиња, које је постало сједиште војне и цивилне управе окупатора за територију Црне Горе. Он свједочи о перфидној политици окупатора, његовим настојањима да оживи неке династичке коријене Петровића и везе „зеленаша“ с италијанским двором, како би се створио угисак да је Рим најбољи пријатељ Црногораца и „ослободилац“ од „великосрпског хегемонизма“. Стога је окупатор улагао напоре — каже Д. Вујовић — „да се Црна Гора што више дистанцира од осталих јужнословенских народа и земаља, прије свега од Србије“.

Али Вујовић језиком чињеница и личним свједочењем каже да је све то било узалуд — Цетиње је слободарско гнијездо, одбија дарове окупатора. Као одговор на Петровдански сабор и његове одлуке о проглашењу „самосталне“ Црне Горе под знамењем фашистичке Италије букнуо је, 13. јула 1941. године, свом силином општенародни устанак, који се одмах одразио и на Цетиње, гдје је окупатор био врло снажан. Вујовић казује како су комунисти и скојевци Цетиња дјеловали тих устаначких дана, и како су на разне начине излазили из града „на терен“ и, придружујући се устаначким јединицама, водили борбе непосредно око прада, у коме је владало напетост стање. Окупа-

торска власт је на те догађаје одговарала хапшењима, суђењима, стријељањима и интернацијом цетињских родољуба. Потресне су слике из причања о храбром држању појединих људи на страстиштима окупатора, али и о свирепостима и немилосрдном односу „цивилизоване“ италијанске солдатеке према Црногорцима. Д. Вујовић, један од веома активних учесника у тим догађајима и партијски илгалац, исцрпно пише о борби окупатора свим средствима, а нарочито о његовом настојању да преко домаћих издајника, квислинга, разбије народни отпор. Он скоро дневнички, како су га догађаји носили, описује илгалан рад цетињске организације КПЈ и СКОЈ-а (1941—1943) и њене везе са другим партијским организацијама у Црној Гори. Знатне странице посветио је и логорском животу, будући да је пао у руке окупаторских власти, како у Црној Гори, тако и у логорима у Италији, гдје је доспио као интернира ц1943. и до почетка 1944. год., када је успио да се врати на ослобођену територију Црне Горе. Посљедњу ратну годину је видио и описао као ратник, партијски активист у цетињском округу, тада као партизански руководилац.

Будући да је нарација овдје поткријепљена детаљима и чињеницама, којих често нема у писаним документима, и да се аутор у компоновању књиге служио и знатном архивском грађом, овај његов рад може бити и важан извор за обраду појединих проблема НОР-а, и, прије свега, основа за историју Цетиња у Другом свјетском рату. Књига, с обзиром да је потекла из пера историчара који се одликује истраживачком акрибичношћу и минуциозношћу, може се једнако узимати и као надахнуто сјећање и као ратна хроника о провјереним догађајима. Дакле, у методолошком приступу, ријеч је о сјећању, а као резултат добијена је хроника, писана, као и сваки такав рад, документовано, прегледно и без еписке ширине и оног изразитог ја карактеристичног за мемоарске списе.

О Цетињу у НОР-у др Вујовић је написао и запажен чланак *Цетиње у данима тринаестојулског устанка* (ИЗ, 4, 1966, 613—625).

Обимнији чланак Д. Вујовића из проблематике НОБ-е је и *Острошка скупштина* (ИЗ, 1, 1967, 115—164). У чланку је обрађен рад скупа црногорских и бокелских родољуба, одржан фебруара 1942. године у манастиру Острогу, и дата једна од првих оцјена тог догађаја, као најзначајнијег у историји партизанске „народне власти не самоу Црној Гори већ и у новој Југославији“ у првој години НОБ-е. Од значаја је и његов рад *Партизанска штампа и средства информисања у Црној Гори у првој години ослободилачког рата* (ИЗ, 1—2, 1971), у коме се на основу архивске грађе и партизанске публицистике саопштавају многи занимљиви подаци о партизанским гласилима, о којима раније није писано или је то чињено више узгредно. Занимљиви су и остали

његови текстови на тему народноослободилачког рата и револуције у Црној Гори, као, на примјер, они о партизанским прогласима италијанским војницима, патриотском коришћењу Његошевог књижевног дјела у борби против окупатора и други.

XVI

Д. Вујовић је знатан дио научне активности испољио и у другим облицима и садржајима: организовању многих научних и стручних скупова (симпозијума, конгреса историчара, округлих столова, научних конференција, савјетовања историчара и семинара) и учешћу с рефератима и саопштењима на истим, како у земљи тако и у иностранству. Од научног значаја је и његов уређивачки и редакторски рад. Свакако у тој врсти посла за историографију били су најважнији: дугогодишње чланство у редакцији *Историјских записа*, уређивање посебних издања Историјског института Црне Горе, уредништво едиције „Из прошлости Црне Горе“, учествовање у организацији рада и уређивању вишетомене *Историје Црне Горе* (капиталног научног пројекта, који, на жалост, није довршен — објављене су три књиге у 4 тома, вријеме до краја XVIII вијека — и то због ометања, заустављања те научне активности од стране оновремених политичких и државних фактора Црне Горе).

Дјело академика Вујовића испуњава, поред обимног и квалитетом значајног историографског опуса, и његова двадесетогодиња активност у раду бројних одбора, комисија и редакција ЦАНУ, међуакадемијских одбора, организационих одбора научних скупова у Академији и другим сталним и повременим тијелима ове установе. Он је дуго стајао на челу Одјељења друштвених наука ЦАНУ (као његов секретар), биран је и у Предсједништво ове највише научне установе, учествовао је у осмишљавању и реализацији појединих научних пројеката. Има његове заслуге и у томе што је у ЦАНУ одржано више научних скупова о актуелним историјским, националним проблемима и појавама.

Академик Вујовић је, (као одговорни уредник највише заслужан што је припремљен и штампан обиман зборник радова поводом потстоте годишњице Цетиња *Цетиње, 1482—1982*, (Цетиње, 1994), чији је суиздавач ЦАНУ.

Д. Вујовића, иначе, историја Цетиња посебно привлачи, о чему је написао више запажених радова. Ако би се сабрали, ти би разни текстови чинили, уз књигу *Године ратне*, још једну обимну публикацију о Цетињу у прошлости. По времену које обухватају, они се протежу од заснивања Цетиња као пријестолнога града (1482) Горње Зете — Црне Горе у доба господара Ивана Црнојевића, па до завршетка Другог свјетског рата. По са-

држају су разнолики. Занимале су аутора опште друштвене прилике у Цетињу у вријеме стварања црногорске нововјековне државе, његово мјесто, значај и улога у политичком, културном и вјерском животу Црне Горе од средине XIX вијека па све до краја Другог свјетског рата. Ти његови радови на Цетињу документовани су разноврсним изворима; писани аналитички, а понеки и синтетички, освјетљавају читав низ историјских проблема — мање познатих или непознатих. Из тих радова, нарочито из савремене историје, читалац добија јаснију слику о прошлости Цетиња оног времена о којем се више узгредно и у разним записима писало.

Ваља истаћи да је академик Д. Вујовић пуне двије деценије (до 1992) био и предсједник Одбора за издавање извора за историју Црне Горе у ЦАНУ и да је његовом иницијативом и ангажовањем заснован научни пројекат *Извори за историју Црне Горе* од капиталног научног значаја. У сарадњи са Југословенском академијом знаности и умјетности у Загребу штампане су двије обимне књиге извора о Црној Гори из Историјског архива у Котору (заједнички објављена Друга књига „Которски споменици“, „Хајдуци у Боки Которској 1648“), али је даљи рад застао (код треће књиге „Которски нотарски списи“ и обраде грађе из Дубровачког архива) из познатих политичких разлога — распада СФРЈ.

Научни и организаторски рад академика Д. Вујовића, међутим, не исцрпљује се побројаним активностима. Он је написао и бројне реферате и рецензије, одржао много редакцијских и разних одборских сједница, консултација и других научних састања у ЦАНУ. Уз то, он спада у ред најактивнијих чланова Црногорске академије наука и умјетности.

XVII

Овај мање-више сумаран приказ стваралаштва Д. Вујовића, уз све своје евентуалне мањкавости, показује да је он веома плодан историчар, који је својим научним и публицистичким радом, током више од четири деценије, створио дјела од трајног историографског значаја. Његове радове и књиге критика је прихватила с пуно научног и стручног уважавања, било да је о њима писала похвално било да није прихватала поједине његове судове и закључке. Он је историчар који је радећи и пишући у Црној Гори дао највећи допринос њеној савременој историографији. Д. Вујовић спада у ред оних наших писаца историјских штива који увијек имају читалаца и мимо струке. Свако његово обимније дјело културна јавност дочекује с радозналешћу. Научни углед и лијепа ерудиција учинили су да је Д. Вујовић током последње двије-три деценије био и много тражен и анга-

жован не само у црногорској средини. Све му је то прибавило, поред научних, и висока друштвена и државна признања.

Научно дјеловање и историографски резултати академика Димитрија Дима Вујовића добијају пуну интелектуалну смисао и своју пуну вриједност када се има у виду чињеница да је он, више од других историчара послеријатних генерација, успјешно повезивао два периода у развоју црногорске историографије, Иако је у почетним годинама научног дјеловања преферирао „нов марксистички приступ проучавања историје“ Црне Горе, ипак, је, сазријевајући као научник историчар, добрим дијелом допринио да се не залоставља наслијеђено историографско стваралаштво претходних генерација, каквих је тенденција било. Нарочито је новим радovima указивао да историографско наслеђе чини добар темељ даљем научном развоју, ако се критички промишља. Наравно, увијек наглашавајући да је функција историографије у сталном превазилажењу постигнутог, да се на ранијим резултатима ствара ново знање.

У научном стваралаштву и резултатима Д. Вујовића испољава се интелектуална и научна радозналост за примјер другима. Његова врлина је у томе што свој рад на личном образовању није прекидао ни за дан током више од четири деценије, што је прихватио и усвајао нова знања и последице стицања научног имена и друштвених признања. На свим подручјима рада на којима се макар и узпредно задржао, обавио је посао који му обезбјеђује трајан траг у науци и култури. Он је један од ријетких људи нашег поднебља који непрекидно раде и стварају да би оставили дјело које ће се трајно спомињати.

Академик Д. Вујовић је ушао у сложен свијет науке и изборио се својим дјелом за достојно мјесто у црногорској историографији, захваљујући свом мукотрпном раду и увјерењу да то може остварити само ако буде непрекидно сам себе превазилазио. Та племенита интелектуална особина није баш тако честа у нашем националном бићу, у коме има више оних који се самозадовољно и нарцисоидно одмарају чим дођу до првих резултата и вјешто распирују своје сујете, хвалишући се постигнутом почетном славом.

Знајући Д. Вујовића као човјека и неуморног научног и културног посленика, који је заљубљен у своју струку и који с пуно научне знатихље проучава разна документа о Црној Гори, посебно она која се тичу њеног положаја у Првом свјетском рату и политичких и друштвених прилика након настанка Југославије (1. децембра 1918), од њега се ускоро могу очекивати и нови научни резултати. Увјерен сам, без обзира на овај поодмакли јубилеј, да је научно дјело академика Вујовића још далеко од свог завршетка. Он ће историјској науци подарити још значајних радова који ће обогатити наша сазнања о прошлости Црне Горе. Неки од тих радова већ су завршени и њихово излажење на свјетло дана наговјештено је.

Будући историчар историје историографије о Црној Гори, када буде изрицао вриједносне судове о разноврсном опусу академика Д. Вујовића — увјерен сам — неће изоставити да констатује да је његов стваралачки дух стремио просторствима, временима и висинама историографског мишљења и да се супротстављао школничким и идеолошким догмама. Тај отпор он је јавно испољавао нарочито у посљедње двије деценије, па је могао служити за примјер цијелој једној генерацији не само историчара него и других интелектуалаца како се бори за слободу научног рада и стваралаштва.

Miomir Dašić

IMPORTANCE DE L'OEUVRE SCIENTIFIQUE DE DIMITRIJE-DIMO
VUJOVIĆ DANS L'HISTORIOGRAPHIE SUR LE MONTENEGRO

— Résumé —

Cet ouvrage traite de l'oeuvre maîtresse et scientifique de l'Académicien D. Vujović dans son entier. Il y est fait mention de ses travaux scientifiques historiographiques qui occupent la plus grande partie de la troisième période dans le développement de l'historiographie au Monténégro, c-à-d; la période de la deuxième moitié du XXème siècle, lorsqu'on a, d'une manière organisée et intensive, commencé à étudier le passé du Monténégro. D. Vujović s'est, avant tout, voué à l'histoire du Monténégro dans le nouveau siècle, mais il est allé, en temps et en lieu, plus loin dans la recherche de certains événements et phénomènes du passé des peuples yougoslaves.

Toutes les phases de l'évolution scientifique de Vujović sont indiquées : ses débuts dans l'activité publiciste et sociopolitique, ses études d'histoire et ses premiers travaux professionnels et scientifiques en histoire, et sont analysés tous les autres domaines thématiques : unification du Monténégro et de la Serbie, en 1918, L'Assemblée de Podgorica de 1918, vues sur l'idée yougoslave et la question yougoslave, vie politique et sociale au Monténégro entre les deux Guerres mondiales, avec un regard particulier sur le mouvement fédéraliste jusqu'en 1929, rapports monténégro-français depuis le début de la deuxième moitié du XIXème siècle jusqu'en 1920 (traités en trois volumes, le quatrième étant en cours de travail), débats sur la question nationale monténégrine, études à caractère théorico-méthodologique et Lutte de Libération Populaire et révolution (1941—1945) au Monténégro.

De plus, ce texte indique aussi l'engagement scientifique de l'Académicien Vujović dans l'organisation du travail scientifique au Monténégro (à l'Institut historique du Monténégro, à l'Académie monténégrine des Sciences et des Arts, à la Société des historiens du Monténégro, à l'ex- Union des historiens de Yougoslavie et autres organisations scientifiques). Il est également fait mention des remarquable activité d'enseignement pédagogique, surtout à la Faculté de philosophie à Nikšić.

L'auteur de ce texte conclut que l'oeuvre historiographique de l'Académicien Vujović est extrêmement volumineuse, thématiquement diversifiée et scientifiquement sérieuse et que, de ce fait, elle se place tout au sommet de l'historiographie monténégrine et yougoslave.